/68

एप्रिल 2003 Rs. 10/-

चांदोबा

कन्याविवाह

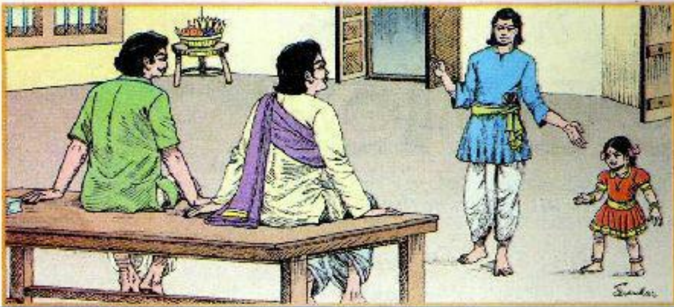
एकदा गोपीनाथ नांवाचा एक पंडित कृष्णापूर गांवच्या आपल्या एका मित्राला भेटायला गेला. जेवण झाल्यानंतर दुपारीं दोघे मित्र गप्पा मारत बसले होते. जवळच्याच घरांतली दोन वर्षांची एक लहान मुलगी तिथें आली. गोरी, गोंडस व गुटगुटीत असलेली ती बाळी बोबड्या गोड शब्दांत बोलूं लागली. तितक्यांत तिचा पिता तिथें आला.

गोपीनाथला ती मुलगी फारच आवडली. जेव्हां त्याला कळलं कीं आलेला सज्जन गृहस्थ तिचा पिता आहे, तेव्हां गंमतीत गोपीनाथ त्याला म्हणाला, "अहो, तुमची ही पोरगी म्हणजे साक्षात् बाललक्ष्मी दिसते आहे. मलाही एक चार वर्षांचा मुलगा आहे. तोही अगदी बाळकृष्णासारखा दिसतो. जेव्हां ही दोन्ही मुलें सज्ञान होतील. तेव्हां त्यांचे लग्न होईल. आपण आत्ताच ठरवून ठेवूं या, म्हणजे बरं, नाही कां?

"मी काय माझ्या मुलीचं लग्न एका म्हाताऱ्याशी करूं कीं काय?" त्या मुलीच्या पित्याने नाराजीने विचारले. त्या गृहस्थाला काय म्हणायचे आहे ते गोपीनाथला समजेना.

"जेव्हां माझी मुलगी वीस वर्षांची होईल, तेव्हां तुमचा मुलगा चाळीस वर्षांचा होईल. ती जेव्हां पंचविशीची होईल, तेव्हां तुमचा मुलगा पन्नास वर्षांचा नाही कां होणार? बरोबर आहे ना माझं म्हणणं? मग सांगा, कीं मी माझ्या मुलीचं लग्न म्हाताऱ्याबरोबर कसं करुं?"

त्या मुलीच्या बापाचा वेडगळपणा व अज्ञान पाहून गोपीनाथ गप्प बसला. - वरलक्ष्मी

चतुराई

प्राचीन काळांतली गोष्ट आहे ही! दोन मल्ल होते. एकाचं नांव होतं बलवंत आणि दुसऱ्याच नांव होतं छळवंत. दोघांनीही एकमेकांबद्दल ऐकलं होतं. दोघेही भीमकाय होते, मोठे मोठे डोळे, मोठाले कान आणि रुंद चेहरा, यामुळे चालत्याबोलत्या टेंकडीसारखे ते वाटायचे.

सर्वसाधारण माणसाला ते माशी झटकावी तसे मारुन टाकत. एका वेळेला मोठ्या पिंपातलं पाणी त्यांना प्यायला लागत असे. झाडांच्या फांद्या घेउन त्यांनी ते दांत घाशीत. त्यांचे घर डोंगरभर पसरलेले होते.

एके दिवशी छळवंताने बलवंताला भेटायचं ठरवलं. छळवंत तापट होता आणि नेहमी बरोबर एक गदा घेउन हिंडत असे. त्याच्याशी जो कोणी वाद घालील त्याला तो गदेने मारायचा. म्हणून बलवंताला या रागीट छळवंताबरोबर सामना करायचाच नव्हता. पण अशा मोठाड मल्लांना लपून थोडंच बसता येतं?

"अरेच्चा, आता मी काय करुं? तो छळवंत उगीचच भांडण उकरुन काढील. त्यांतून मी कसा सुटेन?" बलवंत उदासवाणा झाला. तितक्यांत त्याची बायको शीलावती तिथें पोचली. आपल्या पतीची काळजी समजल्यानंतर तिने त्यावर एक कल्पना लढवली.

"हे पहा, तुम्ही अगदी गप्प बसायचं आणि मुकाट्याने या खाटेवर पडून राहायचं. बाकी सारं मी बघेन. पण जोपर्यंत मी तुम्हाला सांगत नाही, तोपर्यंत तुम्ही हालायचं देखील नाही." तिने त्याला सांगितलं "पण तू एकटी काय ग करणार आहेस?"

जरा घाबरतच बलवंताने तिला विचारले. "तुम्ही अगदी काळजी करुं नका. जोपर्यंत मी इथे आहे, तोपर्यंत तो छळवंत तुम्हाला कांहीही करणार नाही" तिने त्याला धीर दिला आणि अंगावर पांघरुण ओढून घेऊन झोंपायला सांगितले. छळवंताचे स्वागत करायला ती दाराजवळ गेली.

वाटेंतल्या दगडांना लाथेने ठोकरत आणि झाडाझुडपांना पायाने तुडवत छळवंत बलवंताच्या गांवी निघाला.

गुहेंत स्वस्थ पडलेल्या वाघसिंहाना त्याने गदेचा आवाज करुन डिवचले. त्याच्या पायतळीं चिरडलेल्या बिळांतून ससे व उंदीर पळून गेले. त्याने उपटून टाकलेल्या झाडांत विश्रांती घेणारी घुबडें व वटवाघळें उडून फडफडायला लागली. किती प्राण्यांना त्याने नकळत त्रास दिला होता हे छळवंताला कांही कळले नाही.

शांतचित्त आणि धोरणी शीलावती त्याला दारांतच दिसली. तिने त्याला आंत बोलावण्यापूर्वींच

तो खेकसला, "कुठे आहे तो घाबरट बलवंत? माझे स्वागत करायला त्याने दारांत यायला काय झालं?"

"ते गांवात नाहीत. शेजारच्या अरण्यांत एका लग्नाला ते गेले आहेत. पण मी आपले स्वागत करते आहे ना!" तिने अगदी नम्रपणें सांगितले.

"खोटं बोलूं नकोस. जर तुझा नवरा बाहेर आला नाही तर मी तुमच्या सगळ्या कोंबड्यांचा फन्ना उडवीन" छलवंताने दरडावून सांगितले.

"कोंबड्या? कुठल्या कोंबड्या? तुम्ही या चिलटांना, उवांना कोंबड्या समजलात कीं काय? माझे पतिराज जेव्हां रोज केंस विंचरतात, तेव्हां त्या खाली पडतात. "तेवढ्यांत गोठ्यांतून गायीचे हंबरणें ऐकूं आले. त्या दिशेने बघत छळवंत म्हणाला, "आता जर तू तुझ्या नवऱ्याला बोलावले नाहीस तर मी गोठ्यांतल्या सगळ्या गुरांना खाऊन टाकीन."

"गायी कुठल्या? तुमचं डोकं ठिकाणावर आहे कां? ते आमचे पाळीव उंदीर आहेत, ते ओरडत आहेत. उंदीर पाळा, म्हणून मी कितीतरी दिवस ह्यांच्यापाशी हट्ट धरला होता. कारण जनावरांना घरांत पाळायचं हे त्यांना मुळींच आवडत नाही." शीलावतीने प्रेमळ सुरांत सांगितलं. आता मात्र छळवंताला जरा भीती वाटूं लागली. ह्यांच्याकडे जर कोंबडीच्या आकाराची चिलटं, उवा असल्या आणि गायी एवढे मोठे उंदीर असले तर? पण त्याने धीर सोडला नाही. हा बलवंत निश्चितच माझ्यापेक्षां कांही जास्त शक्तीमान असणार नाही असा त्याने विचार केला.

"अहो बाई, मला घरांत तर येऊं द्या. बघतो मी तो घाबरट बलवंत कुठे लपून बसलाय ते!" त्याने संबंध घरभर फिरून पाहिले. शेवटी तो झोंपायच्या दालनांत आला.

"[illegible] आवाज [illegible] करु नका हं! मोठ्या प्रयत्नाने मी माझ्या बाळाला आत्ताच झोंपवलंय." छळवंतच्या मागे उभी असलेल्या शीलावतीने त्याला विनवले.

तुमचे बाळ झोपलंय होय?" तो दचकून मागे सरला. खाटेवर बलवंत झोंपला होता तिकडे त्याने एकवार पाहिले. "जर या बलवंताचे मूल एवढे मोठे असेल तर त्याचा आकार कितीतरी मोठा असेल. त्याला हटकायची मी इच्छा केली ती माझी चूकच झाली" छळवंताच्या मनांत आलं.

"बाई, तुमच्या पतीची भेट झाली नाही त्याबद्दल मला वाईट वाटतं. ते परत आले कीं माझ्यातर्फे त्यांना नमस्कार सांगा" असं म्हणून तो परत घरी गेला.

शीलावती आंत गेली आणि तिने पतिराजाला उठवले. बलवंत "छळवंताची पीडा टळली" म्हणून फारच खुषींत होता. त्याने बायकोचे खूप कौतुक केले. तिने त्या दुष्ट छळवंताला मोठ्या हुशारीने वाटेला लावले होते. "मी देखील भीमकाय मल्ल आहे. पण आमच्या दोघांपेक्षां तूच जास्त हुशार व चतुर आहेस." बायकोची स्तुती करत बलवंत तिला म्हणाला.

माया सरोवर

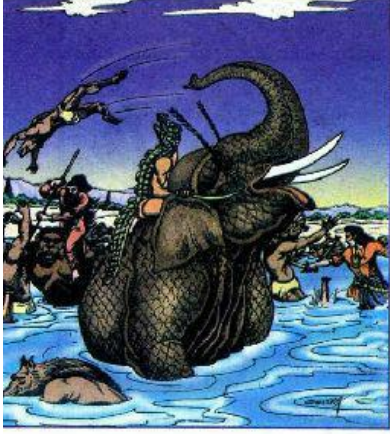
14

(जयशील आणि सिद्धसाधक यांना नदीवरच्या पुलाजवळ मकरकेतूबरोबर देवशर्माही दिसला. त्याच वेळीं हंस जोडलेला एक रथ येऊन नदींत उतरला. त्या रथांतूनच घसरून मायासरोवरेश्वर व कांचनमाला अरण्यांत कुठेतरी पडले होते; त्यांच्या सुरक्षिततेबद्दल हे लोक विचार करीत होते. तेवढ्यांत राक्षसांनी रथावर आक्रमण केले. त्यानंतर...)

हंस जोडलेल्या रथाभोवती जलवृक राक्षसांनी वेढा घातलेला पाहून जयशीलने बाजूला फेंकलेली आपली तलवार चटकन हातांत घेतली आणि म्हटले, "अरे! हाच जलवृक राक्षस आहे होय? त्याचं शरीर माणसांचं आहे आणि शिर मात्र प्राण्यांसारखं आहे. फारच विचित्र प्राणी दिसतोय हा!"

ते दृश्य पाहून मकरकेतूने आपला शूळ उचलून गंभीरपणें नदीकडे जायला सुरवात केली. पण मधेंच थांबून तो जयशीलला म्हणाला, "जयशील! हे जलवृक राक्षस हंसांचा रथ पकडण्याचा विचार करीत आहेत. त्यांचा पाडाव करण्यासाठी तू आम्हाला मदत नाही कां करुं शकणार?"

जयशीलने मोठ्या सफाईने आपली तलवार म्यान करीत म्हटले, "ऐक, आमच राजा कनकाक्ष आहे आणि त्याची मुले तुमच्या मायासरोवरच्या राजाने पळवून नेली आहेत. त्या मुलांचे संरक्षण

करण्याची जबाबदारी माझ्यावर आहे. त्यामुळें या दुष्ट कृत्याचा सूड मला घ्यायचा होताच. आत्ता यावेळीं हंसांच्या रथांत तुमचा राजा आम्हाला दिसत नाही आहे हे त्याचं सुदैव आहे असं समज?''

हे उत्तर ऐकून मकरकेतू चकितच झाला आणि देवशर्माला म्हणाला, "वैद्यदेव! जयशीलच्या मनांत आपल्याविषयी इतका राग असेल याची मला मुळीच कल्पना नव्हती. मायासरोवरेश्वराने राजकुमार व राजकुमारीची किती प्रेमाने काळजी घेतली आहे व त्यांना यत्किंचित त्रास झालेला नाही हे तुम्ही स्वतः पाहिले आहेतच. या मंडळींचा गैरसमज झालेला आहे."

''जयशील, माझं ऐक प्रथम तुझी तलवार म्यानांतून बाहेर काढ. सरोवरेश्वराचा सूड घेण्याची ही आत्ता वेळ नाही.'' देवशर्माने त्याला समजावले.

जयशीलने लागलीच आपली तलवार म्यानांतून उपसली. त्यावेळी सिद्धसाधकदेखील ''जय महाकाल'' असे ओरडत नरवानरावर स्वार झाला. सर्वजणांनी झपाट्याने मोठ्याने गर्जत नदींत उड्या मारल्या आणि त्यांनी जलवृक राक्षसांच्यावर हल्ला केला.

तोपर्यंत हंसाच्या रथांत असलेला अंगरक्षक जलराक्षसांपासून रथाचे संरक्षण करण्यासाठी रथ इकडे तिकडे वळवूं लागला. मकरकेतु जलग्रह हत्तीवर स्वार झाला होता आणि आपला शूळ हवेंत फिरवत हल्ला करण्यास तयार होताच. त्याला व नरवानरावर स्वार असलेल्या सिद्ध-साधकाला पाहून जलराक्षस घाबरले. पळून जायच्या विचाराने त्यांनी पाण्यांत बुडी मारायचा बेत केला. परंतु मकरकेतूने डिवचल्यामुळें जलग्रह चिडला व आपल्या सोंडेत एकेकाला पकडून नदीच्या कांठावर फेकायला लागला. पाण्यांत तरंगत राहिलेल्या जयशीलने जो शत्रू समोर दिसला त्याला तलवारीने मारायला सुरवात केली.

सिद्धसाधकाच्या नरवानराने एका जलराक्षसाला आपल्या दोन्ही हातांनी पकडून साधकाच्याबरोबर त्यालाही नदीच्या पाण्यांतून बाहेर उचलून आणले. त्याच्या पाठोपाठ मकरकेतु, सर्पनख आणि सर्पस्वर किनाऱ्यावर येऊन पोंचले. पण जयशील हंसांच्या रथावर चढला आणि अंगरक्षकाला तलवारीचे टोंक लावून त्याला धमकावत म्हणाला, ''अरे अे सरोवरेश्व-राच्या अंगरक्षका, निमूटपणें हा रथ कांठावर घेऊन चल. जर रथाबरोबर तू आकाशांत उडून जायचा

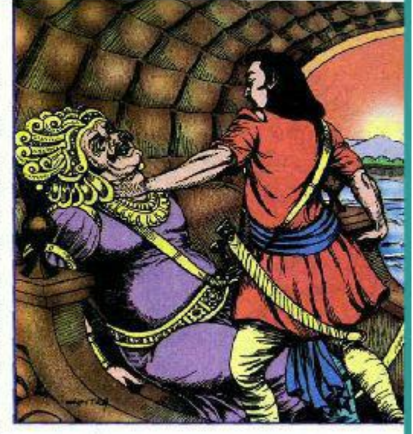
प्रयत्न केलास तर तुझे डोके धडावेगळे होईल हे लक्षांत ठेव! सावधान!''

हे शब्द ऐकताच तो अंगरक्षक संतापाने काळानिळा झाला. डोळे वटारुन तो म्हणाला, "मी कोण आहे ते तुम्हाला माहीत आहे कां? महान शक्तिशाली मायासरोवरेश्वराचा मी अंगरक्षक आहे. आजपर्यंत कुणीही माझ्याशी इतक्या उद्धटपणे बोलून माझा असा अपमान केलेला नाही!'' ''पण मी तो करतो आहे. पहा, ठेवली ही तलवार मी खाली!'' असं म्हणून जयशीलने आपली तलवार ठेवून डाव्या हाताने अंगरक्षकाची मान घट्ट पकडली व दाबली. अंगरक्षक कळवळला व म्हणाला, ''आपण तर मोठे धाडसी आणि शक्तिवान दिसता आहात. माझी मान जरा सोडा हो!''

आपली पकड सैल करीत जयशील बोलला, "तू आता हा रथ नदी कांठावर घेऊन चल. तुझ्या मालकांच्याबद्दल बरंच कांही बोलायचं आहे.''

अंगरक्षकाने निमूटपणें हंसांना हांकलत रथ कांठावर नेला. रथ किनाऱ्याला लागल्याबरोबर सिद्धसाधकाने उत्साहाच्या भरांत नरवानराच्या पाठीवरुन उडी मारली. वानराच्या हातांत जखडलेल्या जलराक्षसाचे दोन्ही कान पकडून तो खाली उतरला आणि रथाजवळ जाऊन म्हणाला, ''जयशील! या रथावर बसून नरवानरासह मला हिमालयांत जाऊन तपश्चर्या करायची आहे. हा आम्हाला दोघांना नेऊं शकेल कां?''

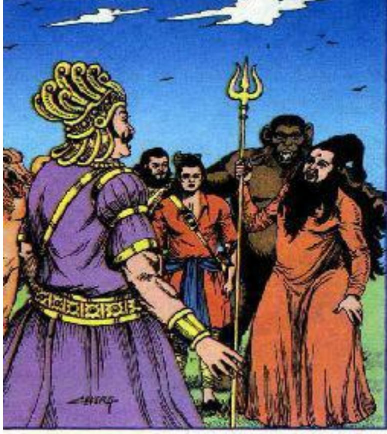
जयशीलने हा खवचट प्रश्न ऐकून अंगरक्षका-कडे बघितले. रथाच्या चाकाला त्याने आपले डोके लावून, डोळ्यांना चाकाचा स्पर्श केला, व तो

म्हणाला, ''महाराज, हा रथ अत्यंत प्रभावी व शक्तीमान आहे. याला जोडलेले हंस केवळ याची शोभा वाढावी म्हणून आहेत. जर आमच्या सरोवरेश्वराची इच्छा असेल तर हा चौदा भुवनांची परिक्रमा करुन कांही क्षणांतच परत येऊं शकतो."

"वा! असं आहे होय? मग असा प्रभावी रथ गिधाडांचा हल्ला झाल्यावर उलटा कसा झाला? त्या वेळेला तुमचे सरोवरेश्वर महाराज तर रथावरच होते ना? उगीच वटवट केलीस तर हा शूळ खुपसून तुला नदींत फेकून देईन.'' असं म्हणून सिद्धसाधकाने अंगरक्षकाच्या दिशेने शूळ उचलला.

पण जयशीलने त्याला चुचकारत शांत होण्याचा आदेश देऊन समजावले, ''सिद्धसाधक! रथांतून फक्त सरोवरेश्वरच नव्हे, तर राजकुमारी कांचनमालादेखील अरण्यांत पडली आहे. ही गोष्ट तू कदापि विसरुं नकोस!''

त्यावर मकरकेतु काळजीच्या स्वरांत म्हणाला, "जयशील! आम्ही सरोवरेश्वर महाराजांना शोधून काढण्यासाठी या हंसांच्या रथावर जाऊन त्यांचे रक्षण करणार आहोत. ते कशा अवस्थेंत असतील कोण जाणे!"

"आम्हीही येत आहोत. आम्हालाही राजकुमारीचा शोध घ्यायचा आहेच. जर तिच्यावर कांही मोठे संकट कोसळले तर त्याची संपूर्ण जबाबदारी तुमच्या राजाची राहील. आणि आम्ही तुमच्या राजाचे मस्तक कनकाक्ष राजाला भेंटस्वरूप देऊं." जयशीलने सांगितलं.

देवशर्मा खाली मान घालून विचार करीत होता. जयशीलचे बोलणें ऐकताच तो झटकन उठून म्हणाला, "जयशील, मी याच्या अगोदरच सांगितले आहे कीं सूड उगवण्याची ही वेळ नाही. आपण इथून लौकर निघून माया सरोवरेश्वर आणि कांचनमालेचा शोध घ्यायला हवा."

"हो, हो, आपण ठीक सांगितलं आहे. माया सरोवरेश्वराचा नाही, पण कांचनमालेचा शोध घेणं हे सिद्धसाधक व माझ्या दृष्टीने अत्यंत जरूर आहे. अरे साधक भाऊ, निघायचं कां आता?" जयशीलने विचारलं.

सिद्धसाधकने एकवार चारी बाजूला नजर फिरवली, आणि शंकेच्या सुरांत विचारलं, "अशा भयंकर अरण्यांत त्यांचा शोध कसा काय घेता येईल?

सिद्धसाधकाचे हे शब्द ऐकताच अंगरक्षक रथावरुन किनाऱ्यावर उतरला, पण सिद्ध-साधकाकडे जाणाऱ्या नरवानराची भेदक दृष्टी पाहिल्यावर जरा वरमला आणि दोनतीन पावले मागे जात म्हणाला, "महोदय, अरण्यांत ज्या ठिकाणीं आमचे महाराज आणि कांचनमाला खाली पडली, तो भाग मला चांगला माहीत आहे. त्या प्रदेशालगतच एक मोठा पहाड आहे आणि एक उंच गगनचुंबी वृक्ष आहे. बाजूलाच मोकळे पठार आहे. तिथें आकाशांत पांढरे धुकें पसरलेले होते."

"असं होय! आम्ही अंगरक्षकाच्या मदतीने तिथे पोंचूं शकूं. आता सारेजण रथांत बसा बघूं." असं म्हणत देवशर्मा रथाकडे निघाला.

"वैद्यदेव! या रथांत सर्वांना जागा कशी होईल? सिद्धसाधक आणि त्याचे वाहन यांचं काय होईल? मकरकेतु त्याच्या वाहनाबरोबर आकाशांत उडत आपल्यापाठोपाठ येईल कां?" जयशीलने विचारलं.

देवशर्माने सर्व लोकांकडे एकवार पाहिले आणि सांगितले, "ज्यांच्याकडे वाहन आहे, त्यांनी आपापल्या वाहनावरुन यावे. काय सिद्धसाधक नि मकरकेतु? ठीक आहे ना हे?"

मकरकेतुने सिद्धसाधकाकडे पाहिले. तो दांतओठ खात, मकरकेतुकडे रोखून बघत म्हणाला, "आम्ही तुमच्याबरोबर त्याच वेगाने त्या ठिकाणीं पोंचूं शकूं, पण रस्त्यांत जर मकरकेतुने मला फसवायचा प्रयत्न केला तर मी त्याला या नरवानराच्या तोंडी देईन मी!"

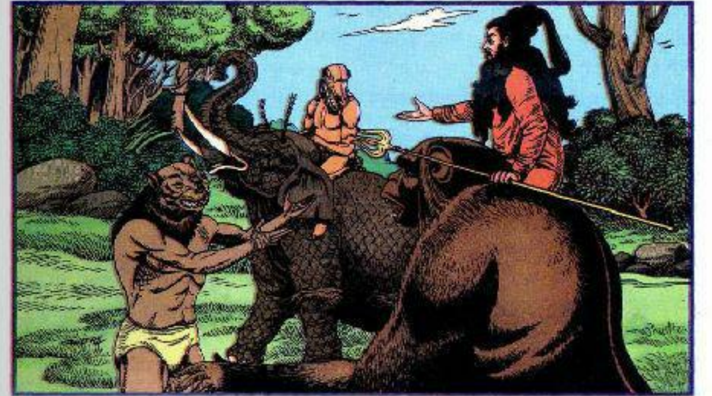
"सिद्धसाधक! नाराज होऊं नकोस. या घटकेला आपण सारे मित्र आहोत रे!" कसंनुसं हंसत मकरकेतुने त्याला सांगितलं.

"हे मी तुझ्याकडून खूपवेळां ऐकलंय. जोपर्यंत महाराज कनकाक्ष यांची मुले सुरक्षित असलेली आपल्याला दिसत नाहीत, तोपर्यंत मायासरोवरचे लोक आपले शत्रूच राहातील." सिद्धसाधकाने हट्ट सोडला नाही.

त्यानंतर सिद्धसाधक आणि मकरकेतु सोडून बाकी सारे लोक हंसाच्या रथावर स्वार झाले. त्या दोघांना मार्गातल्या खुणा सांगत अंगरक्षक त्यांना म्हणाला, "एक उंच पहाड व एक गगनचुंबी महावृक्ष ध्यानांत ठेवा." हंसाचा रथ आकाशांत उडूं लागला आणि बघताबघता नजरेआड गेला. नरवानराच्या खांद्यावर बसलेल्या सिद्धसाधकाने म्हटले, "मकरकेतु, चल आता, उशीर नको करुंस."

मकरकेतुने मान डोलावीत जलग्रहाच्या पाठीवर बैठक मारली. सिद्धसाधकाच्या हातांत बंदी बनलेला जलवृक राक्षस गयावया करीत म्हणाला, "हे महान वीर, मला आपण आपला एक सेवक म्हणून बरोबर न्यावं. आजपासून मी आपला सेवक आहे."

हे शब्द ऐकून सिद्धसाधकाचा आनंद गगनांत

मावेना. तो म्हणाला, "अरे जलवृक राक्षसा, तू खूप सांगितलंस तरी तुला माझ्या नरवानराच्या बरोबर त्याच्या वेगाने चालता येईल कां?"

"मालक, मला पंख नसले तरी जमिनीवर देखील मी पक्षांच्या वेगाने पळूं शकेन."

"वा रे सेवक! तू तर अगदी चांगलीच माहिती सांगितलीस," असं म्हणून सिद्धसाधकाने जलराक्षसाच्या खांद्यावर प्रेमाने थोपटले. नरवानराला तो निघायची खूण करणार तेवढ्यांत ठेंगू लोकांचा सेनापती आपल्या कांही अनुचरांसह तिथें पोंचला.

"अहो, सेनापती महोदय, काय बातमी आणली आहेत?" सिद्धसाधकाने विचारले.

ठेंगूंच्या सेनापतीने नदीच्या किनाऱ्यावर घायाळ होऊन तडफडणाऱ्या जलवृक राक्षसांकडे बोट दाखवून म्हणाला, "महाराज, इथें जे कांही झालं, ते मी कड्याच्या आड उभे राहून पाहिलं. प्राण्यांची डोकीं असलेल्या या मानवांशी मी कसा वागूं? त्यांच्यावर औषधोपचार न करताच त्यांना तसेंच मरुं देणे हे अन्यायाचे नाही कां ठरणार?"

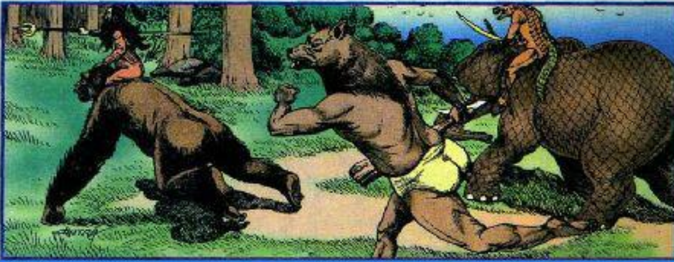
"तू फार महत्वाची गोष्ट सांगितली आहेस. त्या दुष्टांच्यावर औषधोपचार करूनच त्यांना परलोकांत पाठवून दे. पण सावधान! जरा अंगात शक्ती आली कीं हे लोक तुम्हालाच पकडून खाऊन टाकतील." सिद्धसाधकाने त्याला धोक्याची इशारा दिला.

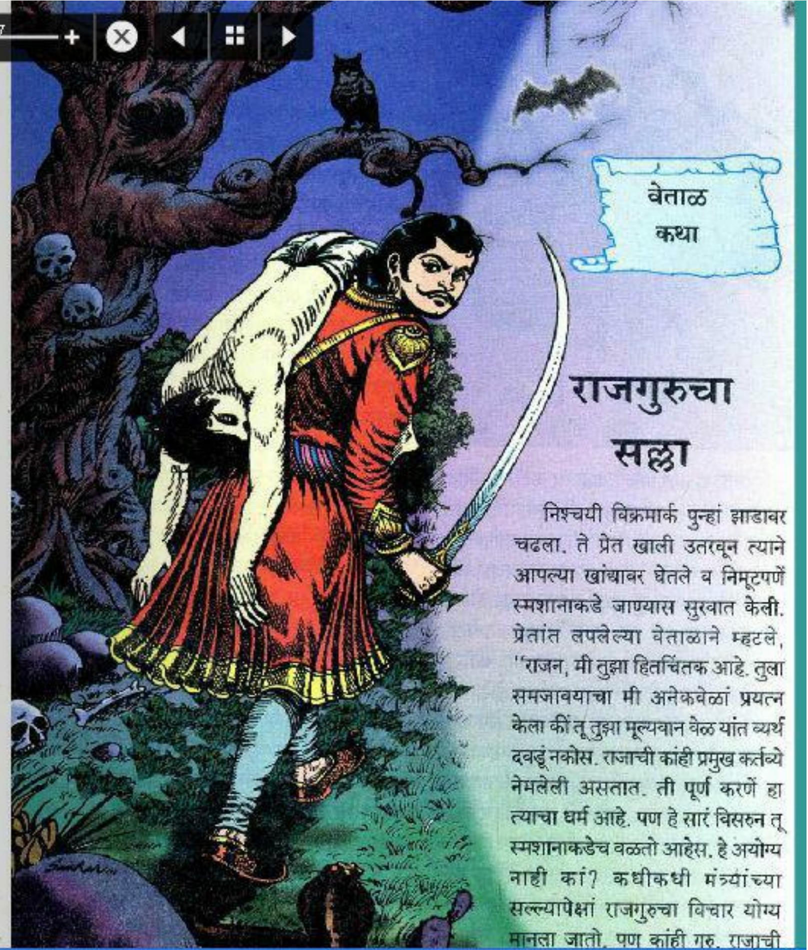
सिद्धसाधकाचे बोलणें पूर्ण होण्यापूर्वींच ठेंगूंच्या सेनापतीने नदीच्या पलीकडच्या तीरावरच्या अरण्याकडे बघत म्हटले, "मालक, जरा तिकडे पाहा तरी! आभाळाला टेंकलेले हे सफेद धुकें कसले आहे? अरण्यांत वणवा तर पेटला नाही ना?"

"अरे, अरण्यांतला वणवा नाही पेटलेला नाही. तो पांढरा धूर येतोय त्याचं कारण मायासरोवर नांवाच्या एका दुष्ट माणसाचं शरीर जळतंय. अरे नरवानरा, त्या धुराच्या दिशेला तू वाऱ्यासारखा पळायला लाग." सिद्धसाधकाने नरवानराला पुकारीत म्हटले.

नरवानराने साऱ्या अरण्यांत ऐकूं जाईल अशी भयंकर मोठी गर्जना केली आणि तो पळत निघाला. त्याच्या पाठोपाठ जलवृक राक्षस आणि जलग्रहावर स्वार झालेला मकरकेतुदेखील निघाले.

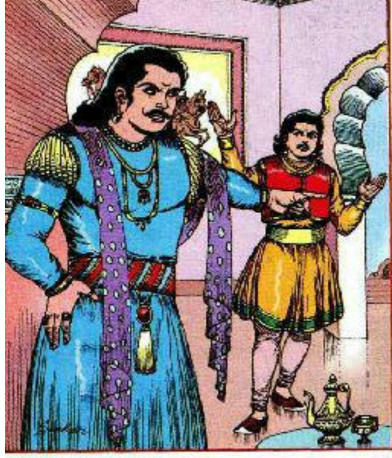
(अपूर्ण)

राजगुरुचा सल्ला

निश्चयी विक्रमार्क पुन्हां झाडावर चढला. ते प्रेत खाली उतरवून त्याने आपल्या खांद्यावर घेतले व निमूटपणें स्मशानाकडे जाण्यास सुरवात केली. प्रेतांत लपलेल्या वेताळाने म्हटले, "राजन, मी तुझा हितचिंतक आहे. तुला समजावयाचा मी अनेकवेळां प्रयत्न केला कीं तू तुझा मूल्यवान वेळ यांत व्यर्थ दवडूं नकोस. राजाची कांही प्रमुख कर्तव्ये नेमलेली असतात. ती पूर्ण करणें हा त्याचा धर्म आहे. पण हे सारं विसरुन तू स्मशानाकडेच वळतो आहेस. हे अयोग्य नाही कां? कधीकधी मंत्र्यांच्या सल्ल्यापेक्षां राजगुरुचा विचार योग्य मानला जातो. पण कांही गुरु, राजाची

विनंती टाळता आली नाही तर कांहीतरी विक्षिप्त सल्ला देऊन टाकतात. मी तुला विक्रमसिंग नांवाच्या राजाची कथा सांगणार आहे; त्याला त्याच्या राजगुरुने एक हास्यास्पद सल्ला दिला. ही गोष्ट ऐकताना तुझा थकवाही दूर होईल." आणि वेताळाने गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

"त्या देशाच्या प्रजेचं मत होतं कीं राजा विक्रम सिंग एक कर्तव्यनिष्ठ धर्मात्मा आहे, म्हणून तो प्रजेवर आपल्या पुत्रापेक्षांही जास्त प्रेम करतो. परंतु त्याचा पुत्र अवक्रमसेन, त्याच म्हणणं होतं कीं पिता त्याला दत्तकपुत्राप्रमाणें वागवतो. राजाच्या हृदयांत मुलासाठी एक रतीभर देखील प्रेम नाही. पण याचं एक खास कारण होतं. जरी युवराज सगळ्या शास्त्रांत पारंगत होता, तरीही राजा रोज कांही ना कांही चूक काढून त्याला रागावत असे.

"प्रत्येक माणसाकडून कांहीतरी चूक होता असतेच. आपण फक्त माझ्यांतले दोषच पाहाता, माझे गुण पाहात नाही." युवराजाने राजाला सांगितले.

"तू युवराज आहेस. तुझ्यांत थोडे जरी गुण असले तरी तुझी स्तुतिस्तोत्रें गाणारे अनेकजण तुला भेटतील. मी तुझा पिता आहे म्हणून तुझे दोष दाखवणें हा माझा धर्म आहे. मी तुझे गुण ओळखत नाही असं समजूं नकोस. फक्त मी जे दोष दाखवतो त्यांत खरेपणा आहे कीं नाही तेवढें तू बघ. आणि जर तो दोष खराच असेल तर तो सुधारण्याचा प्रयत्न कर." विक्रमसिंगने मुलाला समजावले.

असेच दिवस जात होते. एके दिवशी विक्रमसिंग अचानक आजारी पडला. राजवैद्यांनी तपासून सांगितले कीं दोन महिन्यांची विश्रांति राजाने घेतली पाहिजे. तेव्हां राजाने युवराजाला बोलावून सांगितले, "पुत्रा, कांही काळ तुला राज्याचा कारभार सांभाळला पाहिजे."

"मी तर रोज कांहीतरी चूक करतो! आपण अशा माणसावर कारभार सोंपवावा, कीं जो कधी चुकत नाही. त्याच्यावरच ही जबाबदारी सोंपवा!" युवराजाने कडवट उत्तर दिले.

"बाळ, राज्याचे शासन सांभाळण्याची क्षमता तुझ्यापेक्षां जास्त इतर कुणांतही नाही. म्हणून मी तुझी निवड करतो आहे. नाहीतरी पुढेमागे हा भार तुलाच सांभाळायला हवा ना?"

विक्रमसिंगाने त्याची समजूत घातली व त्याच्यामधले चांगले गुण व राजलक्षणें यांचाही सविस्तर खुलासा केला, कौतुक केले.

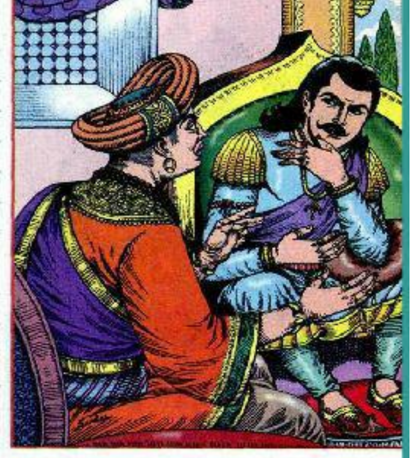
पित्याकडून ही स्तुति ऐकल्यावर युवराज आनंदाने मोहरुन गेला. तो लगेच म्हणाला, "मी जरुर हा कारभार सांभाळीन. या दोन महिन्यांत माझी कुशलता व सामर्थ्य मी सिद्ध करुन दाखवीन. जर या दोन महिन्यांत माझ्याकडून एक चूक झाली, तर मी या देशाचा राजा होणार नाही." अशी प्रतिज्ञा करुन तो तिथून निघून गेला.

राजा बुचकळ्यांत पडला. त्याने राजगुरुला बोलावले. सगळी हकीकत ऐकल्यानंतर राजगुरु म्हणाले, "अवक्रमसेनचे बोलणें व त्याची वृत्ती मला आवडली. राज्याचा कारभार त्याला बिनचूक सांभाळण्याची इच्छा आहे. आपणदेखील युवराजाला त्याच्या चुका दाखवण्याचे थांबवावे."

"गुरुवर्य, जर युवराजाने जाणूनबुजून चुकीचे पाऊल उचलले, तर मला ते कसे सहन करता येईल?" राजाने आपली चिंता व्यक्त केली.

त्यावर राजगुरुंनी हंसून उत्तर दिलं, "पोहायला शिकायचं असेल तर कांठावर बसून कांही होणार नाही. पाण्यांत उतरुनच शिकायला हवं. आपण त्याची प्रतिज्ञा व अट निःसंकोचपणें मान्य करा. आपले मन शांत ठेवावे. देवाचे ध्यान आणि योगविद्या यांत लक्ष घालावें. म्हणजे आपली सहनशक्ती वाढेल."

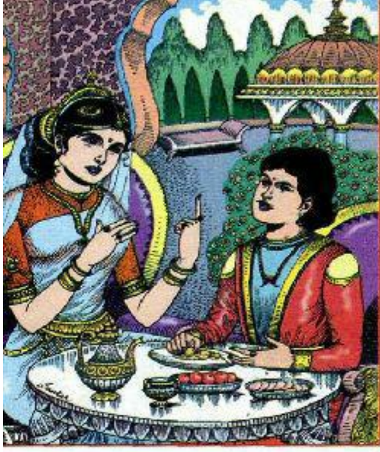
राजगुरुचे सांगणे मान्य करुन राजाने युवराजावर कारभार सोंपवला. त्या दिवसापासून राजाला युवराज रोज दिवसभरातल्या कामाची माहिती देऊं लागला. त्याच्या सावधपणाची व धोरणी वागण्याची राजाने खूप प्रशंसा केली. असे

दोन महिने उलटले. अवक्रमसेन एक समर्थ राजा आहे हे सर्वांना पटले. राजगुरुचा सल्ला घेऊन राजाने युवराजाला राज्याभिषेक केला.

दोन वर्षे आनंदात गेली. कारभार अतिशय योग्य तऱ्हेने चालला होता. युवराजाची स्तुति न करणारा माणूस एकही नव्हता. परंतु त्याला शंका होती कीं त्याच्याकडून कांही लहानमोठ्या उणीवा राहात असाव्यात आणि त्या त्याच्या लक्षांत येत नाहीत. आपल्या शंकेचं निरसन करण्यासाठी त्याने आपल्या अनुचरांना विचारलं, मंत्र्यांचा सल्ला मागितला, पित्याला विचारलं, पण अवक्रमसेनाच्या राज्याकरण्याच्या पद्धतीमधें किंवा विचारशैलीमधें कांही त्रुटी राहिल्या आहेत, असं कुणीही म्हटलं नाही.

त्याने आपल्या पित्याला, विक्रमसेनला विचारलं, "मला नीट समजलं नव्हतं म्हणून मी

मूर्खासारखी एक आपल्यापुढें प्रतिज्ञा केली आणि एक अट ठेवली. आता मला माझ्या चुका जाणून घ्यायच्या आहेत. म्हणून पूर्वीसारखेच आपण मला माझ्या चुका सांगत जा."

त्यावर विक्रमसेनने म्हटलं, "मुला, जेव्हां तुझ्याकडून चुका होत होत्या, तेव्हां मी त्या निःसंकोचपणे सांगितल्या. आता तुझ्यांत दोष राहिलेले नाहीत. जे आहेत ते फक्त गुणच आहेत. तू अट घातलीस म्हणून मी दोष सांगत नाही असं नाही. माझ्यावर विश्वास ठेव."

अवक्रमसेन या उत्तरावर संतुष्ट झाला नाही. तो आपल्या मातेकडे गेला; महाराज त्याच्या चुका सांगतील असा कांहीतरी उपाय तिने सुचवावा असा हट्ट त्याने धरला. महाराणीने उत्तर दिले, "पुत्रा, प्रत्येक मनुष्याकडून कधी ना कधी, कांही ना कांही चुका होतातच. तुझे पिताश्री मला नेहमी माझ्या चुका दाखवून देत असत, पण त्यामुळें माझा बराच फायदा होत गेला. पण हल्लीं बरेच दिवस त्यांना माझ्यांतही कांही उणीवा आढळत नाहीत. तेव्हां या संबंधात तू राजगुरुंनाच जाऊन विचार."

अवक्रमसेनाने राजगुरुंना आपली समस्या सांगितली. थोडा वेळ विचार केल्यानंतर त्यांनी सांगितले, "जो आपल्या चुका जाणून घेण्यास उत्सुक असतो, त्याचे भविष्य नेहमीच उज्वल असते. आता तुमच्या बुद्धीचा चांगला विकास झालेला आहे. पण जेव्हां तुमचे पिताश्री तुमच्या चुकांकडे बोट दाखवत, तेव्हां ते तुम्हाला सहन होत नव्हतं. म्हणून तुमचे मंत्रीगण व अनुचर तुमच्या चुका दाखवून देण्यास संकोच करीत आहेत. त्याला एक उपाय आहे. तुम्हाला आपल्या पित्याकडूनच आपली चूक जाणून घेतली पाहिजे. आणि जेव्हां तुम्ही त्यांना फार नाराज कराल, तेव्हांच हे शक्य होईल."

पित्याला नाराज करसे करायचे याबद्दल त्याने आपल्या मातेला विचारले. ती म्हणाली, "त्यांच्या प्रत्येक बोलण्याचे खंडन कर. देशांत जे कांही वाईट होत असेल, त्याबद्दल त्यांनाच दोषी ठरव."

अविक्रमसेनाने लागलीच मातेचा सल्ला अंमलात आणला. राजगुरुंची संमति मिळाली म्हणून महाराणी देखील महाराजाला नाखूष करण्याचा प्रयत्न करुं लागली.

एका बाजूने मुलगा व दुसऱ्या बाजूने पत्नी, विक्रमसेनला चिडवायला लागली. आपल्या रागावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी महाराजांनी योगनिष्ठाही केली, पण त्याचा उपयोग झाला नाही. अस्वस्थ होऊन राजगुरुंना भेटून महाराजांनी विचारले, "गुरुवर्य, मी अंतःपुरांत राहातो, तरी माझ्या रागावर नियंत्रण राहात नाही. माझा पुत्र राज्यकारभार समर्थपणें सांभाळतो आहे. म्हणून आता मला वाटतं कीं वानप्रस्थाचा स्वीकार करावा. जवळपास असलेल्या एखाद्या अरण्यांत जाऊन तपस्या करण्याची मला इच्छा होते आहे."

राजगुरुंनी सुहास्यमुद्रेने सांगितलं, "राजन्, इतक्या लौकर वानप्रस्थाश्रम स्वीकारण्याची घाई कशाला करायची? आपला राग आटोक्यांत आणण्याची वेगळी योगनिष्ठा करायची आवश्यकता नाही. आपण अंतःपुरांत सुखाने राहावे."

ही गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले, "राजन्, राजगुरुने विक्रमसेनला दिलेला सल्ला विचित्र नाही कां वाटत? प्रथम त्यांनी महाराजांना आपल्या क्रोधावर नियंत्रण ठेवायला सांगितलं व त्यासाठी योगनिष्ठा करण्यास सांगितलं. आणि नंतर सांगतात कीं क्रोध आवरण्याची कांही एक आवश्यकता नाही म्हणून। या दोन्ही गोष्टी परस्परविरोधी व हास्यास्पद वाटत नाहीत कां? माझ्या या शंकेचं समाधानकारक उत्तर तुला माहिती असेल आणि तरीही तू मौन पत्करलेस तर तुझ्या मस्तकाची शंभर शकले होऊन पडतील."

विक्रमार्कने उत्तर दिले, "अहंकाराने भारलेला क्रोध सर्व प्रकारांनी मनुष्याचे नुकसान करतो. परंतु उचित कारणाने जर क्रोध आला असला तर त्यामुळें हानि होत नाही. कधीकधी सहनशक्तीमुळें वाईटपणादेखील चांगुलपणा वाटायला लागतो. आपल्या चुका इतरांकडून ऐकण्याची, जाणून घेण्याची अवक्रमसेनाला मनापासून इच्छा होती. अशा स्थितींत महाराजांनी त्याच्या चुका दाखवल्या असत्या तर त्याचा निश्चितच चांगला उपयोग झाला असता. हे जाणून राजगुरुंनी विक्रमसेनला सल्ला दिला कीं आता त्याची सहनशक्ती वाढवण्यासाठी योगनिष्ठेची आवश्यकता नाही."

राजाचे मौन भंग झाल्यामुळें वेताळ शवा-सहित गायब झाला आणि पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

(सुचित्राच्या रचनेवर आधारीत)

Restore 127

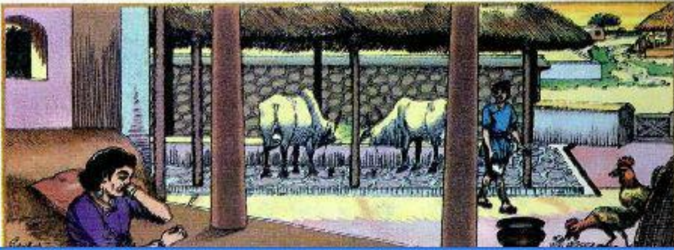
भारतीय दंतकथा - १२

तरुण राजासाठीं कूटप्रश्न

वाराणसीचा सूज्ञ व दयाळू राजा वारला तेव्हां त्याचा एकुलता एक मुलगा फक्त सात वर्षांचा होता. राजाचा खाजगी सेवक चंदा, याला वाटलं कीं राजाच्या पश्चात कुणीही त्याची काळजी घेणार नाही, राजवाड्यांत त्याला भविष्यकाळांत उज्वल भवितव्य राहाणार नाही, म्हणून तो आपल्या गांवी परत गेला. तिथें त्याचे एक लहानसे घर व शेत होते. शेती करुन त्या खेडेगांवात तो आनंदात राहूं लागला. तो सुस्वभावी होता, व कधीही खोटें बोलत नसे, म्हणून तो गांवकऱ्यांचाही आवडता होता.

एकदा त्याचे दोन्ही बैल आजारी पडले. त्याने आपला शेजारी जगन याच्याकडून बैलांची जोडी उसनी घेतली, आणि त्याच्यासाठी मापभर तांदूळ अगोदरच दिले. सूर्यास्त होण्यापूर्वी बैल परत पोंचवायचं त्याने कबूल केले होते. त्यानुसार संध्याकाळ होण्यापूर्वीच त्याने बैल जगनच्या घरापर्यंत नेले. जगन झोंपला होता. म्हणून त्याने बैल गोठ्यांत नेऊन बांधून ठेवले आणि तो निमूटपणें निघून गेला. एव्हाना जगनला जाग आली होती. त्याने चंदाला बैल अंगणातून नेताना पाहिले होते. पण तो चंदाशी बोलायला कांही उठून बसला नाही.

नेमके त्याच रात्रीं जगनचे बैल कुणीतरी चोरुन नेले. प्रथम जगनला वाटलं कीं राजाकडे ही तक्रार करावी. पण नंतर त्याला वाटलं कीं याची नुकसानभरपाई चंदाकडूनच मागावी. लबाड जगनने चंदाला बैल बांधून परत जाताना पाहिलं होतं, पण चंदाला ते माहीत नव्हतं. म्हणून राजाचे शिपाई बैल शोधून आणीपर्यंत थांबण्यापेक्षां चंदाकडून वसुली करणे सहज शक्य होते.

दुसऱ्या दिवशी चंदा पुन्हां बैलांची जोडी मागायला गेला. जगनने चकित झाल्यासारखे दाखवून विचारले, ''तू माझे बैल परत दिले नाहीस! कुठे विकलेस कीं काय? आता मात्र अगदी माहीत नसल्यासारखा चेहरा केला आहेस!''

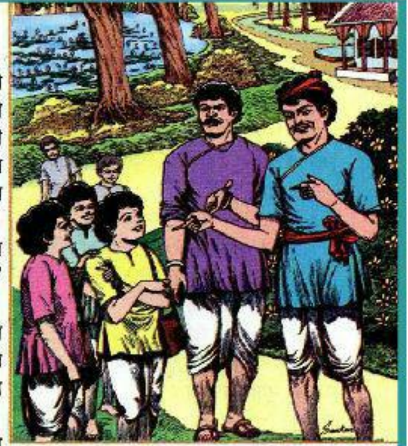
''मी तुझ्या गोठ्यांत बैल बांधले आणि निघून गेलो. मला तुझी झोंपमोड करायची नव्हती.'' चंदाने स्पष्टीकरण दिले.

''खोटं सांगू नकोस. तू माझ्याकडून बैल नेलेस ना? मग तू ते मला सांगून पोंचवायला हवे होतेस तू बैल तरी पोंचव किंवा त्यांची किंमत तरी मला देऊन टाक.'' जगनने सांगितलं.

गांवच्या मुखियाकडे हे प्रकरण गेलं. चंदा खोटं बोलत नाही आहे हे जरी सर्वांना माहीत होतं, तरी त्याने बैल पोंचवले होते हे सांगण्यासाठी कांही पुरावाही नव्हता. त्यामुळें याचा न्यायनिवाडाही लौकर होईना.

गांवप्रमुख शेवटी म्हणाला, ''मला निश्चितपणें ठाऊक आहे कीं जरी आपला नवा राजा एक अल्पवयी किशोर असला, तरी तो अत्यंत न्यायी व हुशार आहे. मला वाटतं कीं तुम्ही दोघांनीही त्यांच्याकडे जावं व त्यांनाच न्याय करण्याची विनंती करावी.''

दुसऱ्याच दिवसी चंदा व जगन राजधानीला निघाले. वाटेंत त्यांना कांही मुलें शाळेंत जाताना दिसली. जेव्हां हे दोघेजण राजाला भेटायला जात आहेत असे त्यांना कळले, तेव्हां ती मुलें म्हणाली, ''आम्ही या राजाच्या बुद्धीचं खूपच कौतुक ऐकलंय. तुम्ही त्यांना आमचे कोडे विचारुन उत्तर घेऊन याल कां? आम्ही रोज सकाळीं लवकर उठून अभ्यास करीत होतो. परंतु गेले सहा महिने

आम्ही वेगवेगळ्या वेळीं उशीरा उठायला लागलो आहोत. साहजिकच आमचे लक्ष अभ्यासांत नीट लागत नाही. हे असं कां व्हावं?''

''कांहीतरीच काय? असल्या मूर्ख प्रश्नाचं उत्तर राजाला विचारतात कां? ते काय उत्तर देतील?'' जगन रागावून बोलला. ''मी कधीही राजाला असं विचारणार नाही.''

''हरकत नाही. मी विचारुन उत्तर घेऊन येईन बरं!'' चंदाने त्या मुलांची समजूत घातली व दोघेही मार्गस्थ झाले.

राजधानीला पोंचल्यानंतर ते राजाला दरबारांत भेटले. त्या छोट्या राजाने आपल्या पित्याच्या विश्वासू सेवकाला, चंदाला ओळखले. राजाला आनंद वाटला. चंदाने जगनला आपली तक्रार राजाला सांगायला विनंती केली. पण आता जगन जरा अस्वस्थ झाला. राजाजवळ त्याला खोटे बोलावे लागणार होते. आणि हा राजा तर फारच निराळा वाटत होता. चंदा निर्दोष आहे व

प्रामाणिक आहे हेही जगनला ठाऊक होतं. तरीदेखील, नाहीसे झालेल्या बैलांच्याबद्दल जेव्हां जगनने राजाला सांगितले, तेव्हां राजा त्याला म्हणाला, "तू इतरांनाही बैल भाड्याने देत होतास होय ना?"

"होय महाराज," जगन म्हणाला.

"आणि जर बैल वेळेवर सूर्यास्तापूर्वी आले नाहीत तर तू स्वतः जाऊन ते बैल परत घेऊन येत होतास, होय ना?"

"होय, महाराज!"

"मग चंदाने जर जनावरांना परत आणून सोडले नाही, तर तू त्याच्याकडे कां गेला नाहीस?"

जगनला कांही उत्तर देता येईना. राजा पुढें म्हणाली, "तू गांवाच्या पंचायतीसमोर खोटे बोलल्याबद्दल, इथें खोटे बोलल्याबद्दल आणि एका निर्दोष माणसाला त्रास दिल्याबद्दल आता मीच तुझ्यावर आरोप करतो आहे. बैल परत आलेले तू पाहिले होतेस आणि तरीही तू पाहिले नाहीस असं सांगतोस, तेव्हां तुझे डोळे निरुपयोगी आहेत. ते फोडून टाकायलाच हवेत." जगनने आपली लबाडी कबूल केली आणि राजाची क्षमा मागितली.

चंदाच्या सांगण्यावरुन राजाने त्याला क्षमा केली.

"चंदा, माझ्या पिताश्रींची तू इतक्या निष्ठेने सेवा केली होतीस, त्याबद्दल तुला काय बक्षीस हवे आहे?" त्या लहानवयी राजाने विचारले.

"महाराज, मला कांही विद्यार्थ्यांनी एक प्रश्न विचारला होता, त्याचे उत्तर मला हवे आहे." चंदाने सांगितले, व वाटेंत भेटलेल्या शाळकरी मुलांनी विचारलेला प्रश्न त्याने राजाला कथन केला.

"मला वाटतं कीं पहांटे एक ठराविक कावळ्याचे ओरडणें ऐकून ती मुले जागी होत असावीत. कदाचित तो कावळा तिथून गेला असेल. म्हणून ती उशीरा उठायला लागली असतील. त्यांनी दुसरी कोणतीतरी पद्धत अंमलात आणून लौकर उठायची संवय केली पाहिजे. इच्छाशक्तीच्या बळावर हे सहज साध्य आहे."

हा बुद्धिमान किशोरवयी राजा हा दुसरा तिसरा कुणी नसून बुद्धाचा अवतार मानला जाणारा बोधिसत्व होता.

वेषधारी राजा

धूमल गरीब होता. त्याला दोन मुलगे होते. थोरला मुलगा वडिलांना कामांत मदत करीत होता. स्वतः मजुरी करुन चार पैसे मिळवीत होता. धाकटा मुलगा राजा मात्र गांवभर उनाडटप्पूपणा करीत असे.

एके दिवशी धूमलने राजाला सांगितले, "आम्ही तुझं नांव मोठ्या प्रेमाने राजा ठेवलंय, पण त्याचा अर्थ तू राजा आहेस असं मात्र नव्हे हां! राजालादेखील प्रजेची कामें करावी लागतात; अर्थात जर प्रजेचं कल्याण करायची त्याची इच्छा असली तरच! तुला जर आमच्याबरोबर राहायचं असेल तर तुला तुझ्या भावासारखं काम करावं लागेल. तसं करायचं नसेल तर या घरांत राहायचा तुला कांहीही अधिकार राहाणार नाही." धूमलने कठोर स्वरांत त्याला सांगितलं.

राजा संतापला व घरांतून चालता झाला. स्वतःशीच बडबडायला लागला कीं मी गरीब आहे, पण म्हणून कांही माझं नांव राजा असूं नये असं थोडंच आहे! विचार करीत तो सरळ रामाच्या मंदिरांत पोंचला.

त्या वेळीं मंदिराच्या कट्ट्यावर एक संन्यासी बसलेला होता. राजाने आपला सारा राग त्या संन्याशावरच काढला. तो त्याला म्हणाला, "माझं नांव राजा आहे. पण माझ्या वडिलांनी हे नांव ठेवून माझी वर टिंगल केली. आता तुम्ही संन्याशाचा वेष धारण केला आहेत, पण वेष धारण केलाय म्हणून तुम्ही कांही खरोखरीचे संन्याशी थोडेच झाला आहात?"

संन्याशाला त्याची बडबड कांही समजेना. त्याला जरा शांत करुन, खरी गोष्ट काय ती जाणून घेण्याच्या उद्देशाने संन्याशी म्हणाला, "बेटा, राजा आपल्या पद्धतीने जगतो आणि संन्याशी आपल्या पद्धतीने! पण जीवनांत माणसाला हवी तृप्ती! जे

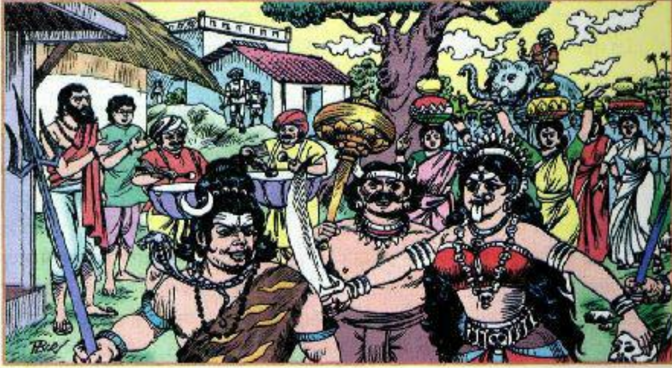
आहे त्यांत समाधान मानायला शिकलं पाहिजे. गरीबदेखील सुखी असतात, ते कष्टांना घाबरत नाहीत, संकटांशी हंसत सामना करतात. तू मला दोन दिवसांचा अवधी दे. मी तुझी शंका दूर करीन. मी तुझा हितचिंतक आहे असं समज."

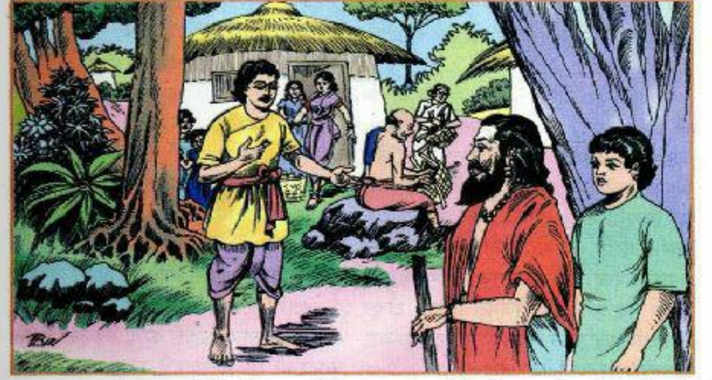
असं म्हणून संन्याशी कट्ट्यावरुन खाली उतरला आणि चालता झाला. राजाही त्याच्या पाठोपाठ जाऊं लागला. थोड्या वेळानंतर दोघेही पुंगनूर गांवात पोंचले. त्यावेळीं त्या गांवातल्या देवीची पूजा चाललेली होती. त्या उत्सवांत कांही लोक नाचत होते तर कांहीजण ढोलकें वाजवून त्या तालावर उड्या मारीत होते.

त्या उत्सवाचे एक खास महत्व होते. त्या दिवशी गांवातली एक व्यक्ती राजाचा वेष धारण करुन हत्तीवर स्वार होऊन गांवात फेरी मारायचा. राजाचा जितका आदर व सन्मान केला जायचा, तितकाच त्या माणसाचा केला जायचा.

हत्तीवर बसलेल्या त्या व्यक्तीला दाखवून संन्याशी राजाला म्हणाला, "हा उत्सव मी यापूर्वी दोन वेळां पाहिलेला आहे. राजाचा वेष धारण केलेल्या माणसाची ऐट तरी जरा पाहा. आपल्या जीवनांत जे मानवाला मिळूं शकत नाही, ते तो दुसऱ्यांच्यामधे पाहून तृप्त होतो. पण थोड्याच वेळानंतर त्याची काय दशा होतेय ते तूच पाहाशील."

शेजारीच एक त्रयस्थ उभा होता. याविषयी जास्त माहिती सांगावी म्हणून त्याने संन्याशाला सांगितलं, "हल्लींच्या राजांच्या पूर्वजांपैकीं एकजण अत्यंत गरीब होता. राजा बनण्याची त्याची तीव्र इच्छा होती. असं सांगतात कीं त्याने एका उत्सवांत राजासारखा पोशाख केला आणि आपल्या जिभेंत लहानसा त्रिशूळ टोंचून घेऊन तो देवीच्यासमोर नाचायला लागला. त्यानंतर तोच राजा झाला. तेव्हांपासून ही जुनी पद्धत चालूं ठेवण्यासाठी आता आम्ही नेहमी जो आपल्या जिभेंत त्रिशूळ टोंचून घेऊन देवीची पूजा करेल

अशा एखाद्या गरीब माणसांचीच निवड करतो."

राजा चटकन म्हणाला, "त्यांत चूक काय आहे? पैसे मिळणार असतील तर त्या सुखासाठी कांहीही करायला हरकत नाही. परंतु जिभेंत त्रिशूळ टोंचून घेऊन राजा होण्याची इच्छा बाळगणे हा शुद्ध मूर्खपणा आहे."

संन्यासी किंचित हंसून म्हणाला, "उत्सवाची समाप्ति झाली की आपण त्या वेषधारी राजाच्या घरी जाऊं आणि त्याच्याकडून खरी माहिती मिळवूं या."

आणि ते त्या वेषधारी राजाच्या पाठोपाठ मंदिरापर्यंत गेले. मंदिरांत पोंचल्यावर तो वेषधारी राजा हत्तीवरुन खाली उतरला, त्याने आपला राजाचा वेष उतरवला आणि थोडा वेळ तो देवीच्यासमोर नाचत राहिला. त्यानंतर मंदिराच्या पुजाऱ्यांनी खऱ्या राजाकडून मिळालेल्या भेटवस्तू त्या वेषधारीकडे सुपूर्द केल्या.

दुसऱ्या दिवशी सकाळींच संन्यासी आणि राजा त्या वेषधारीच्या घरीं गेले. एका लहानशा झोंपडीत तो तरुण, चंपक, राहात होता. त्याने संन्यासी व राजाचे आदराने स्वागत केले.

चंपक तिशीचा होता. त्याला एक मुलगी व एक मुलगा अशी अपत्ये होती. त्याचे आईवडील म्हातारे होते. त्याला एक बहीण होती. आणि तिच्या लग्नाची जबाबदारी त्याच्यावरच होती. चंपक मजुरी करीत असे. आईवडीलदेखील कांही ना कांहीतरी काम करुन थोडंफार कमावत होते. चंपकची पत्नी व बहीण भाजी विकत असत.

चंपकने फार आग्रह केल्यामुळें संन्यासी व राजाने त्यांच्याबरोबर भोजन केले. चंपक आणि त्याचे कुटुंबिय यांच्यात त्या दिवसाच्या कमाईबद्दल आपापसांत बोलणीं सुरुं झाली. सर्वांनी जी मेहनत केली होती आणि त्याचे फळ म्हणून जी रक्कम मिळाली, ती पाहून ते सर्वजण फारच

खूष झालेले दिसत होते. त्यांचे एकमेकांवरचे प्रेम व आपुलकी बघून राजाला आपल्या घराची आठवण आली.

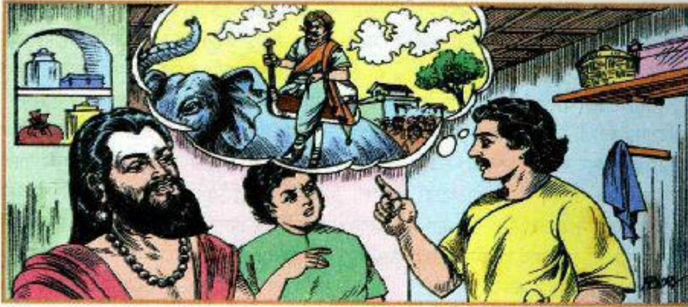
चंपकने त्या दोघांना आपण हा राजाचा वेष कां धारण केला, त्याचे स्पष्टीकरण सांगितले. "कांही पिढ्यांच्या अगोदर हल्लींच्या राजाचा पूर्वज आमच्या जातींत जन्मलेला होता. मी जशी काल देवीची पूजा केली, तशीच त्यानेही केली होती असं सांगतात. तो नंतर राजा बनला. माझ्याही मनाच्या एका कोंपऱ्यांत राजा होण्याची तीव्र इच्छा वसलेली आहे. जिभेंत त्रिशूळ टोंचून घेण्याची कला शिकण्यासाठी मी अनेक कष्ट, अडचणींशी सामना केला आहे.

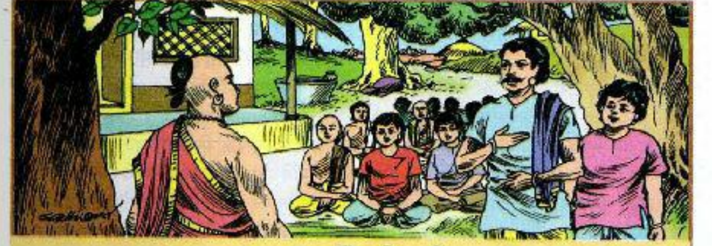
त्या दरम्यान मला असं वाटायला लागलं कीं जर मी एखादे उपयुक्त काम शिकलो आणि कमवायला लागलो तर किती चांगले होईल! या गरीब परिस्थितीवरदेखील विजय मिळवता येईल. म्हणून आम्ही सारेजण कांही ना कांही, लहानसहान उद्योग करीत राहातो. म्हणजे आम्हाला गरीबींत कायमचे राहावे लागणार नाही. जिभेंत त्रिशूळ टोंचून घेण्याची ही विद्या मी आपल्या मुलालादेखील शिकवलेली आहे."

संन्यासी व चंपक यांचे राजाने मनापासून आभार मानले व तो घरी परतला. त्याला पाहून सर्वांनी अतिशय प्रेमाने त्याला सांगितलं, "अरे, कुठे गेला होतास? याच्यापुढें तू कांहीही काम केले नाहीस तरी चालेल. आम्ही तुला रागावणार नाही. फक्त, असं न सांगता आम्हाला सोडून जाऊं नकोस रे!"

राजाने त्यांना संन्याशी व चंपकच्या परिवाराबद्दल सविस्तर माहिती सांगितली आणि म्हणाला, "आता मी बरंच कांही शिकलोय. पैसे मिळवल्याखेरीज माणसाला कांहीही करता येत नाही हे मला समजलंय. पैसे मिळवायचे, म्हणजे कष्ट करायला लागतात. हे सत्य मला यापूर्वी कधी कळलं नव्हतं, त्याचा मला आता पश्चात्ताप होतो आहे."

त्या दिवसापासून राजा आपला थोरला भाऊ व वडील यांच्याबरोबरीने मजुरी करायला लागला आणि त्याला चांगली कमाई होऊं लागली. जेवढी मिळकत येऊं लागली, त्यांत आनंद मानून तो उद्योगी जीवन जगायला शिकला.

फाटकी थैली

कृष्णपुरांत रामवर्मा नांवाचा एक पंडित राहात होता. तिथल्या गुरुकुलांत तो शिक्षक होता. तो अतिशय शांत, सरळ स्वभावाचा होता. कधीही, केव्हांही, कशाही परिस्थितींत तो विद्यार्थ्यांना रागवत नसे किंवा कठोर शिक्षा करीत नसे.

एकदा एक शेतकरी आपल्या मुलाला, दिलीपला घेऊन त्यांना भेटायला आला. त्याला आपला मुलगा गुरुकुलांत शिकावा असे वाटत होते. रामशर्माने त्याची बारीकसारीक प्रश्न विचारून चांचणी घेतली आणि त्याला गुरुकुलांत दाखल केले.

थोड्या दिवसांतच रामशर्माच्या लक्षांत आले कीं दिलीपला लिहीण्यावाचण्यांत विशेष रस नाही. त्याचे वागणेंही इतर विद्यार्थ्यांच्यापेक्षां निराळें होते. वर्गांत त्याचे लक्ष नसे. त्याची अभ्यासाची पुस्तकें तो हरवायचा. त्याने कधी व्यायामशाळेंत डोकावून देखील पाहिले नाही; पण जेवणाच्या वेळीं मात्र तो इतरांच्याआधी भोजनालयांत पोंचायचा. त्याचा आहारही सणसणीत होता. खूप खाण्यामुळें वर्षभरांतच तो जरा लठ्ठंभारती दिसूं लागला. पण त्याची बुद्धिमत्ता मात्र एकाच जागी ठप्प बसून होती.

शिक्षणाचे जीवनांत किती महत्व आहे हे दिलीपला अत्यंत प्रेमळपणें सांगायचा रामशर्माने प्रयत्न केला. अशिक्षित माणूस एखाद्या जनावरासारखा असतो. पण दिलीपवर गुरुजींच्या सांगण्याचा काडीमात्र उपयोग झाला नाही. तेव्हां मात्र रामशर्माला वाटलं कीं दिलीप सुधारण्याची कांही शक्यता दिसत नाही.

रामपूरमधें राहणारे रामशर्माचे गुरुजी त्याला भेटायला आले. स्वागतपर व इकडच्या तिकडच्या गप्पा झाल्यानंतर रामशर्माने दिलीपबद्दल सांगताना म्हटले, "मी याला शिक्षित करुं शकणार नाही. माझे सारे प्रयत्न वाया गेले. आता याला तसाच गांवी परत पाठवण्याखेरीज मला दुसरा कांही मार्ग दिसत नाही."

तेव्हां त्या जेष्ठ गुरुजींनी सांगितले, "इतका निराश होऊं नकोस. अशा लोकांना बदलण्याचे

- रामदेव -

लहानसहान उपायही असतात. फक्त मोठ्या, लांबलचक प्रयत्नांनी अशी मट्ठ माणसं बदलतात, असं नाही. त्याला स्वतःलाच प्रथम त्याच्यांत काय कमी आहे त्याची जाणीव करुन द्यायला हवी. ते जर आपल्याला जमलं नाही, तर त्याचं वागणं आणि अडेलतट्टू विचार याच्यावर त्याचं लक्ष वेधलं पाहिजे. कांहीही झालं तरी पुस्तकी विद्येबरोबरच अनुभवाची विद्यादेखील तितकीच आवश्यक आहे." आणि रामशर्माला यासाठी आवश्यक उपायही त्यांनी सुचवले.

दुसऱ्या दिवशी रामशर्माने दिलीपला बोलावून म्हटले, "काल जे मोठे गुरुजी आले होते, त्यांना तू पाहिलंस कीं नाही? ते रामापूरमध्यें राहातात. ते गांव इथून फारसे लांब नाही. त्यांच्याजवळ कांही ग्रंथ आहेत, ते आपल्याकडे नाहीत. तू चालत जाऊन त्यांच्या घरीं जाऊन ते ग्रंथ घेऊन ये. रस्त्यांत तुला खायला प्यायला जे पैसे लागतील ते या पिशवींत आहेत." असं म्हणून त्याने एक थैली दिलीपला दिली.

खूष होऊन दिलीपने निमूटपणें ती पिशवी खांद्यावर लटकावली आणि रामापूरला जायला निघाला. वाटेंत एका ठिकाणीं बाजार भरला होता. तिथें त्याने एक खाण्याच्या वस्तूंचे दुकान पाहिले. गुरुजींनी त्याला पैसे दिले होतेच. ते काढण्यासाठी त्याने पिशवींत हात घातला. पण पाहिलं तर पिशवीला मोठी भोकं पडली होती आणि त्यांत एकही नाणं नव्हतं. त्याचा चेहरा पार उतरला. दिलीपची ही अवस्था पाहून एका इसमाने म्हटलं, "अरे, तुझे पैसे रस्त्यांतच पडले असतील. परत जा नि शोध!"

त्या माणसाचा सल्ला दिलीपला आवडला नाही. त्याला परत जायचं नव्हतं. लङ्डपणामुळें

पुन्हां इतकं अंतर चालायची कल्पनाच त्याला सहन करवेना. दुःखी होऊन तो बाजारांतून बाहेर पडला. समोरुन एक भिकारी त्याच्यासमोर आला आणि भिक्षा मागत म्हणाला, "दादा, फार भूक लागलीय हो! कांहीतरी दान द्या." त्याने दोन्ही हात दिलीपसमोर पसरले.

दिलीपने त्याला साफ सांगितलं कीं त्याच्याजवळ देण्यासाठीं कांहीही नाही. आणि तरीदेखील भिकारी त्याच्या पाठोपाठ येत राहिला. शेवटीं कंटाळून तो भिकारी चिडला आणि दिलीपला शिव्या देत परत फिरला. थोड्या दूरवर गेल्यानंतर झाडींतून एक गलेलठ्ठ मिशा असलेला राकट माणूस समोर येऊन उभा ठाकला, आणि सुरा काढून म्हणाला, "त्या पिशवींतजे कांही आहे ते काढून मला दे."

भीतीने थरथरत दिलीपने कांपऱ्या स्वरांत उत्तर दिलं, "भाऊ, या पिशवींत कांहीही नाही हो! ही अगदी रिकामी आहे. ही पिशवी फाटकी आहे बघा!" दिलीपने चोराला ती पिशवी उलटी करुन दाखवली. चोर जोरजोराने हंसूं लागला "वा रे वा! कसला माणूस आहेस रे तू! फाटकी पिशवी खांद्यावर मिरवत जातो आहेस काय? फारच शहाणा दिसतोस कीं रे!" असं खिजवून तो झाडींत पुन्हां दिसेनासा झाला.

आणखी थोडा वेळ चालून शेवटी दिलीप एकदाचा रामापूरला पोंचला आणि त्या थोरल्या गुरुजींच्या घरीं पोंचला. ते फाटकापाशी जणूं कांही त्याची वाट पाहात उभे होते. त्यांनी दिलीपला नखशिखान्त न्याहाळून विचारलं, "खूप दमलेला दिसतोस, होय ना? चल आधी घरांत, हातपाय धू आणि अगोदर फराळ कर, म्हणजे थकवा दूर होईल."

त्यांचे प्रेमळ बोलणें ऐकून दिलीपचे डोळे पाण्याने भरले, आणि त्याच्या डोळ्यांतून अश्रुसरी वाहूं लागला. त्याने गुरुजींना त्याच्या खडतर प्रवासाची कथा सांगितली आणि म्हटले, "माझ्या या साऱ्या त्रासाचं मूळ आहे ही फाटकी पिशवी."

थोरल्या गुरुजींनी मोठ्या प्रेमाने त्याचा खांदा थोपटून समजावले, "अरे दिलीप, तुझ्या गुरुजींनी तुला मुद्दामच ही फाटकी पिशवी दिलीय असं मात्र समजूं नकोस. त्यांनी तुला सांगितलं होतं कीं यांत पैसे आहेत. पिशवींत किती पैसे आहेत, ते तू तिथेंच मोजून घ्यायला हवे होतेस. तसं केलं असतंस तर ही पिशवी फाटकी आहे हे तिथल्या तिथेच समजलं असतं कीं! आता पिशवीला भोकं होती म्हणून पैसे वाटेंत पडलेही असतील. तू परत फिरुन ते शोधायला हवे होतेस."

"तसा विचार मनांत आला. कुणीतरी तसा सल्लाही दिला. पण मला पायीं चालायची संवयच नाही, त्यामुळें अगोदरच मी इतका दमलो होतो. त्यामुळें परत जायची मला मुळीच इच्छा नव्हती."

"पाहिलंस! व्यायामशाळेंत जाऊन जरा तालीम करायची संवय केली असतीस तर अशी परवड झाली नसती तुझी! त्याने थकवा कमी होतो. निदान आता याच्यापुढें तरी रोज नियमित व्यायाम करीत जा." गुरुजींनी सांगितलं.

"मी नक्की व्यायाम करीन, गुरुजी." दिलीपने खाली मान घालून उत्तर दिले.

त्याच्याकडे पुन्हां टक लावून पाहात थोरले गुरुजी त्याला म्हणाले, "तू वर्षभर गुरुकुलांत राहिलास, पण नीट लिहायला वाचायला देखील तुला अजून येत नाही, निदान साधे व्यवहारज्ञान जरी थोडे फार शिकायचे, पण ते ही नाही तू केलेस! अरे, जेव्हां तुला समजलं कीं ती पिशवी फाटकी आहे, तेव्हां ती तू फेंकून द्यायचीस कीं! म्हणजे भिकाऱ्यानेही तुला सतावलं नसतं किंवा चोरानेही घाबरवलं, धमकावलं नसतं!"

त्यानंतर थोरल्या गुरुजींनी त्याला जवळच्या टेबलावर बसवलं आणि त्याच्यासमोरच्या खुर्चीवर ते बसले नि त्याला पुढे म्हणाले, "आज तुला जितक्या अडचणींशी आणि संकटांशी सामना करायची वेळ आली, त्याचं कारण आहे तुझा मूर्खपणा आणि अडाणीपणा! गुरुकडून विद्या शिकून घेण्याची संवय कर. जे शिक्षण मिळेल, त्याचा उपयोग करण्याची इच्छा आणि संवय तुला असली पाहिजे. म्हणजे नंतर ज्ञान आपोआप मिळत जाते. तुला ठाऊक आहे ना, हनुमान समुद्र पार करण्याचा विचार जेव्हां करीत होता, तेव्हां रामाने कांही त्याला एखादी नाव मिळवून दिलेली नव्हती."

हे सारं ऐकल्यानंतर दिलीपला आपल्या उणीवांची जाणीव झाली. थोरल्या गुरुजींनी दिलेले ग्रंथ घेऊन तो आनंदाने गुरुकुलांत परतला. दिलीपच्या वृत्तींत बदल झाला आहे हे रामशर्माच्या लगेच लक्षांत आले. थोरल्या गुरुजींच्या सल्ल्यानुसार उपयोगांत आणलेली फाटकी पिशवी, भिकारी आणि चोर, यांच्यामुळें हा चमत्कार घडला होता.

रेशमी रस्ता

रेशमी वस्त्र म्हटलं कीं भारतांतला कोणता भाग आठवतो? कांचीपुरम, म्हैसूर, मुर्शिदाबाद, वाराणसी, कश्मीर....? आता पहा, या सगळ्या गांवातल्या पारंपारिक रेशीम व्यवसायाचे मूळ आहेत गुजरातमधले रेशीम विणकर! सौराष्ट्रांतले विणकर दक्षिणेंत व उत्तर प्रदेशांत गेल्याचे ऐतिहासिक दाखले आहेत. एका शिलालेखानुसार विणकरांचे तांडे सहकुटुंब गुजरात सोडून इतरत्र स्थायिक झाले. कारण चौदाव्या शतकांत रेशीमधंदा असलेल्या गांवात मोठी आग लागली व अपार नुकसान झाले होते. आठव्या शतकांतही अनेक विणकरांनी भारतांत इतरत्र स्थलांतर केल्याचे पुरावे उपलब्ध आहेत.

'धरणें' व 'घेराव'

तुमचे म्हणणें कुणी ऐकत नसले आणि तुमचा मुद्दा तुम्हाला पटवून द्यायचा असेल तर तुम्हाला 'धरणें' धरावे लागते किंवा 'घेराव' घालावा लागतो. तुमची मागणी जे कुणी मान्य करीत नसतील, त्यांच्या दाराशी ते होकार देईपर्यंत बसून राहायचे! हा नवा जबरदस्त प्रभावी पवित्रा आहे, असं मात्र नाही हं! अनेक शतकांपूर्वीपासून हा धरणें धरण्याचा मार्ग आपल्या देशांत अनुसरला जात होता. जुन्या पुराणग्रंथांमधे न्यायशास्त्रांत 'घेराव' चा उल्लेख आहे.

त्याला ते अचरित म्हणत असत. त्या मूळग्रंथांवरुन सामान्य जनच नव्हे तर राजे, मंत्री व दरबारीही आपली मागणी मान्य करण्यासाठीं धरणें धरीत. त्यांत बैठक मारणें, उपवास किंवा आत्मदहन यांचाही उल्लेख केलेला आहे.

बारा वर्षांचा मुलगा एकटा राहिला

नैऋत्य लंडनमध्यें रुफस पोलॉक हा बारा वर्षांचा मुलगा शाळेंतून घरी आला आणि त्याची आई, ५३ वर्षांची जिल् पार्कर, ही घरांत नव्हती. ती त्या दिवशी आली नाही, दुसऱ्या दिवशीही नाही, पुढचे बारा दिवस ती घरी आलीच नाही. पंधरा दिवस आई येईल या आशेने तो मात्र रोज शाळेंत जात होता. त्याच्या आईच्या ऑफिसमधले सहकारी तिची गैरहजेरी पाहून चौकशीसाठी घरी गेले. तेव्हां सर्वांना कळलं कीं हा मुलगा एकटाच राहात होता. त्याची आई हरवलीय किंवा दिसत नाही, हे त्याच्या लक्षांत आलं नाही, म्हणून त्याने पोलिसांत कळवले नाही. त्याची आई त्यांच्या घराजवळच एका होटेलमधे सांपडली, व तिच्यावर मुलाची हेळसांड केल्याचा आरोप करण्यांत आला.

तरंगती आगगाडी

शांघाय हे चीनमधलं सर्वांत दाट वस्तीचं शहर आहे. तिथें जर्मन बनावटीची 'मॅगलेव' गाडी ही व्यापार केंद्राच्या पुडाँग भागांतून ३१ कि.मी. अंतरावरच्या विमानतळापर्यंत ताशीं ४०० कि.मी. या वेगाने जाऊन १४ मिनिटांत परत आली. या गाडीत चीनचे पंतप्रधान झु रोंगजी व जर्मन चॅन्सेलर जेरहार्ड शोडर हे प्रवास करीत होते. हा मार्ग लोहचुंबकाच्या तत्वावर बनवलेला असून रुळांच्यावर कांही मिलीमिटर तरंगत राहातो. विमानतळावर जाण्यासाठी टॅक्सीने हे अंतर काटण्यास एक तास लागतो.

असंतोष हाच आपला शत्रू

मदन नेहमी असंतुष्ट असे. सारेजण त्याला सांगत कीं इतकी नाराजी चांगली नसते, त्यांत त्याचेच नुकसान होऊं शकते, पण तो कुणाचंच ऐकत नसे. आईवडलांनी त्याचे अति लाड केले म्हणून तो बिघडलाय असं सगळे लोक म्हणत. पण यापुढें आता त्याला कडक शिस्तींत वागवायचं असं त्याच्या आईवडलांनी ठरवलं.

त्या दिवशी सकाळीं मदन उठला आणि आईला म्हणाला, "मला खूप भूक लागली आहे. कांहीतरी झटपट खायला करुन दे. गांवाबाहेरच्या ओढया-जवळ माझे मित्र माझी वाट पहात असतील."

"इतक्या सकाळीं उठून तिकडे कशाला जाणार आहेस रे? मागीलदारी जाऊन जरा झाडांना पाणी घाल. तरच मी तुला खायला देईन." आईनें दटावले.

झालं, मदन रागावला. संतापून तो आईला म्हणाला, "आता दिवसभर मी घरीं कांहीही खाणार नाही." त्याची आई घाबरली, आणि त्याची समजूत घालायला लागली, "अरे, एवढा नाराज कां होतोस रे? आता मी न्याहारीसाठी थालिपीठ लावते. याच्यापुढे मी तुला कोणतंही काम करायला सांगणार नाही बरं!"

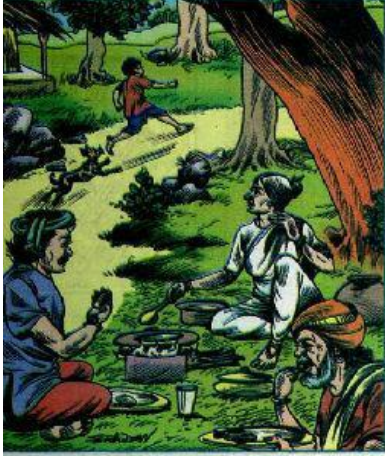
पण मदन मात्र आपला हट्ट सोडायला तयार होईना. आईला वाईट वाटले व तिने ही गोष्ट आपल्या नवऱ्याला सांगितली. त्याने चिडून म्हटलं, "तुझ्या या आचरट लाडांनीच तो दिवसें दिवस बिघडत चाललाय. जेव्हां पहावं तेव्हां फक्त खेळत असतो. घरांतलं एकही काम कधीं करत नाही. जोपर्यंत तो झाडांना पाणी घालत नाही, तोपर्यंत त्याला जेवण देऊं नकोस."

मदनने वडिलांचे बोलणें ऐकले. आणि त्याचा असंतोष जास्तच वाढला. तो तडक तिथून निघून गेला. जेव्हां तो ओढ्याच्या कांठावर पोंचला तेव्हां त्याचा एक मित्र तिथें बसला होता आणि तो गुड्दाणी खात होता.

मदनने त्याला विचारलं, "मी उपाशी आहे. मलाही थोडी दे ना खायला!"

"हे बघ, मीही उपाशी आहे. एवढंसं हे खाणं

- समीर -

मलाच पुरेसं नाही.'' असं म्हणून मित्राने त्याला गुडदाणी द्यायला साफ नकार दिला. मदन नाराजीने त्याला म्हणाला, ''जा, जा, यापुढें मी तुझ्याशी बोलणारच नाही.''

तेवढ्यांत इतर मित्र आले. ते घरीं न्याहारी करून आले होते. म्हणून त्यांच्याजवळ खायला कांहीच नव्हते.

मदन त्या सर्वांवरच चिडला. तिथून तो निघाला. जवळच एका झाडाखाली एक म्हातारी भजीं तळत बसली होती. तिथें जाऊन त्याने भजीं मागितली. तेव्हां ती म्हणाली, ''पैसे दिलेस कीं देईन ना! मी इथें भजी विकायला बसले आहे, फुकट द्यायला नव्हे!'' मदनला वाटलं कीं तिच्या टोपलीला लाथ मारावी. पण शेजारीच म्हातारीचा पाळलेला कुत्रा बसला होता, तो भुंकायला लागला. कुत्रा पाहून मदन घाबरला अन् पळायला लागला.

रस्त्यांत एका शेतकऱ्याने त्याला हटकले नि विचारले, ''असा कां पळत सुटला आहेस?''

मदनने शेतकऱ्याला आपली रडकथा सांगितली. शेतकऱ्याला त्याची दया आली. तो म्हणाला, ''हे बघ, माझ्या शेतांत वांग्याचे ढीग लागले आहेत. त्यांतली लहान वांगी व मोठी वांगी तू वेगवेगळी कर. हे काम केलंस कीं मी तुला पोटभर जेवण देईन.''

''मी माझ्याच घरीं कधी काम करत नाही! तुमच्या शेतांत मी थोडाच काम करायला बसलोय? मला काम करायला सांगायची तुझी हिंमतच कशी झाली?'' असं म्हणून मदनने एक छोटासा दगड उचलला आणि त्या शेतकऱ्याच्या दिशेने फेंकून मदन पुन्हां पळायला लागला.

शेतकऱ्याने थोडा वेळ त्याचा पाठलाग केला. नंतर त्याच्या इतके जोरांत पळता येईना म्हणून तो थांबून परतला. अशा तऱ्हेने मदन दिवसभर प्रत्येकाशी भांडत बसला. आता तो अगदी वैतागला होता आणि त्याला खूप भूकही लागली होती. पण तो काय करणार? चालत चालत तो गांवाबाहेर एका आश्रमांत पोंचला. तो आश्रम श्रीकृष्णानंद स्वामींनी सुरुं केला होता. तिथें रोज गरीब लोकांना अन्नदान केलं जायचं. त्याचप्रमाणें प्रवचनें, उपदेश व सल्ला यांचीही सोय होती.

मदन स्वामीजींच्याजवळ गेला. त्यानी आपली बाजू मांडली आणि जेवण मागितले. स्वामीजींनी त्याच्या खांद्यावर प्रेमाने हात ठेवून म्हटले, ''जोपर्यंत अंधार पडलेला नाही, तोपर्यंत अन्नदान सुरुं होणार नाही. त्यापूर्वी मी सांगतोय ते नीट लक्ष देऊन ऐक.''

मदन चांगलाच चिडलेला होता, पण आणखी कुठे जायची त्याच्यात शक्ती उरली नव्हती. त्याला खूप थकल्यासारखे वाटत होते. म्हणून तो तिथेंच निमूटपणें बसला आणि स्वामीजींचे प्रवचन ऐकूं लागला. थोड्या वेळांतच भुकेने कासावीस

झाल्यामुळें त्याच्या डोळ्यांसमोर अंधारी आली व तो बेशुद्ध पडला.

स्वामीजींच्या शिष्यांनी त्याच्या चेहऱ्यावर पाणी शिंपडले आणि तो शुद्धीवर आल्यानंतर त्याला उठून बसवले. श्रीकृष्णानंद स्वामींनी प्रेमाने त्याची पाठ थोपटली आणि लागलीच त्याला जेवण देण्याची व्यवस्था केली.

मदनला शिष्यांनी जेवणघरांत नेले आणि पोटभर जेवूं घातले. जेव्हां मदन त्यांना आपली कहाणी सांगत होता तेव्हां स्वामीजी तिथे आले आणि त्यांनी विचारलं, ''मदन, आता तुझे पोट भरले ना?''

मदनने मोठ्या खुषींत मान डोलावली. तेव्हां स्वामीजींनी त्याला म्हटले, ''तुझा असंतोष हाच तुझा शत्रू आहे. कारण नसताना तू आपल्या आईवर चिडलास. त्या चिडचिडीमुळें तुला दिवसभर उपाशी राहावे लागले. त्यामुळेंच तू मित्रांशी भांडलास, इतरांशी तंटा केलास, त्यांचा राग ओढवून घेतलास. या सगळ्याचं मूळ कारण आहे. तुझा असंतोष! असंतुष्ट राहून कुठे जेवायला मिळतं कां? लक्षांत ठेव, तुझ्या स्वभावांतला हा असंतोष दूर करायचा प्रयत्न कर.''

मदनने आपली चूक कबूल करत म्हटले, ''माझं फार चुकलंय. माझे आईवडील माझी काळजी करीत असतील ना!'' आणि त्याला रडूं कोसळले.

स्वामीजींनी त्याला धीर देत म्हटले, ''तू इथें आलास, त्यानंतर तू इथें सुखरूप आहेस हा निरोप मी तुझ्या घरीं पाठवला आहे. म्हणून ते विशेष काळजी करणार नाहीत. अजूनही वेळ गेलेली नाही. चिडचिड कमी कर आणि शांत हो. नाहीतर तुझा हा स्वभाव तुझ्या आयुष्याचे वाटोळे करील.'' स्वामीजींनी एका शिष्याबरोबर त्याला घरी पोंचवले.

दुसऱ्या दिवशी मदन आपल्या मित्रांना भेटला आणि त्यांना घेऊन आश्रमांत प्रवचन ऐकायला गेला. त्या दिवशी विषय होता, 'असंतोष हाच आपला शत्रू'. आणि त्यांनी मदनची गोष्ट सर्वांना खुलवून सांगितली.

''मला वाटलं होतं कीं सगळ्या गोष्टी खोट्या असतात. पण आता समजलं कीं गोष्टी म्हणजे रोजच्या जीवनातलं एक सत्य आहे.'' मदनने स्वतःला सांगितलं. त्या दिवसापासून तो रोज आश्रमांत जाऊं लागला. तिथल्या वातावरणांत व संस्कारांत त्याचा स्वभाव बदलला. आता घरांतले व बाहेरचे सारे लोक मनमोकळेपणाने त्याचे कौतुक करायला लागले, ''मदन एक चांगला मुलगा आहे!''

भारताची ओळख

स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून भारताने अनेक क्षेत्रांत प्रगती केलेली आहे आणि कांही बाबतीत नेत्रदीपक कामगिरी केलेली आहे. याविषयीं तुम्हाला दर महिन्याला कांही प्रश्न विचारून आम्ही तुमची चांचणी घेणार आहोत.

१. भारतांत पहिल्या ॲटॉमिक एनर्जी कमिशनचे प्रमुख कोण होते?
२. दादासाहेब फाळके पुरस्कार केव्हां सुरुं झाला? त्याचे पहिले मानकरी कोण होते?
३. अंटार्टिकाला जाणाऱ्या पहिल्या पथकाचे नेतृत्व कुणी केलं होतं? ते त्या बर्फाळ प्रदेशांत केव्हां पोंचले?
४. १९८९ नव्हेंबरमधें, एक भारतीय गिर्यारोहण पथक हिमालयांत गेले होते. या पथकाच्याबद्दल कोणती विशेष बाब होती?
५. १९८९ मधें आशियाई स्नूकर स्पर्धेत कोणता भारतीय खेळाडू प्रथम विजेता ठरला?
६. दोघां प्रसिद्ध निसर्गप्रेमींना 'पक्षीमित्र' व 'सर्पमित्र' या पदव्या मिळाल्या. हे दोघे कोण आहेत?
७. दशमान चलन पद्धती केव्हां अंमलात आली?
८. १९५३ सालीं कोणत्या घटनेमुळें साऱ्या जगाचे लक्ष भारताकडे लागले?
९. भारतात शौर्यासाठी दिला जाणारा सर्वश्रेष्ठ सन्मान कोणता आहे?
१०. १९८८ मधें युनेस्कोकडून एका प्रसिद्ध भारतीय टेनिस खेळाडूला 'मेन फेअर प्ले ट्रॉफी' मिळाली होती. त्याचे नांव सांगा.

मार्चच्या कोड्याची उत्तरें

१. हनुमान, परशुराम, महाबली, व्यास, बिभीषण, कृप व अश्वत्थामा
२. कुबेर.
३. छाया.
४. आम्रफल
५. शांतनू व भीष्म
६. सर्वदमन
७. शिखंडी
८. हे सर्व सूर्यवंशी होते.
९. कुंती - पार्थ किंवा अर्जुनाची माता.

गणेश पुराण

वातापिनगराच्या मध्यवर्ती जागी असलेली विघ्नेश्वराच्या आकृतीची ती शिला जगांतले एक अपूर्व शिल्पकलाकौशल्य म्हणून प्रसिद्धीस यावे, अशी एक इच्छा अगस्ती मुनींच्या मनात होती. लोपामुद्राही चित्रकलेत प्रवीण होती. ती त्या जागी आली व तिने ती शिला लक्षपूर्वक पाहिली. त्या शिलेवर गणनायकाचे रूप कसे असावे याची कल्पना करून तिने त्याचे एक चित्र रेखाटले.

परंतु त्या चित्राप्रमाणे विघ्नेश्वराचे रूप शिलेवर कोरणं म्हणजे सामान्य गोष्ट नव्हती. कुणी शिल्पकार ते काम करायला मिळाला नाही. अगस्त्य मुनी चिंतित होऊन त्या शिलेसमोर बसले व ते चित्र आणि शिला बारंबार पहात राहले.

सर्व शिल्पकार चित्र पाहून म्हणाले- "या चित्रांत दाखविल्याप्रमाणें या शिळेला गणपतीचे रूप देणे विश्वकर्मा किंवा मयासुर या दोघां व्यतिरिक्त कोणाला शक्य होईलसे वाटत नाही."

त्यावेळी विश्वकर्म्याची बायको, म्हणजे विष्णूची मानसपुत्री विश्वकला रुसून माहेरी निघून गेली होती. म्हणून विश्वकर्माची बुद्धी काम करीत नव्हती. राक्षसाचा शिल्पी मयासुर याची बायको, अप्सरा हेमाही परत देवलोकी गेली असल्या कारणाने तो वेड लागल्यासारखा भटकत फिरत होता.

अशा तऱ्हेने अगस्त्य मुनींना त्या महाशिळेला लोपामुद्राने चितारलेल्या गणनायकाचे रूप देणे, म्हणजे एक मोठा प्रश्नच होऊन बसला. म्हणून त्या शिळेसमोर मुनी रात्रंदिवस विघ्नेश्वराचं ध्यान लावून व आहार निद्रा विसरून बसून राहिले. ते विघ्नेश्वराचं स्मरण करून म्हणत होते-"गणेशा! या पुढची सर्व जबाबदारी तुझ्यावरच टाकीत

आहे!" असे म्हणत प्रतीक्षा करीत मुनी बसून राहिले.

एके दिवशी संध्याकाळच्या सुमारास एक मोठे पोट असलेला गिड्डासा लहान मुलगा डुलत तेथे आला. त्याचे कुरळे लांब केस धुळीने माखलेले व अस्ताव्यस्त होते, वाऱ्याबरोबर उडत कपाळावर आणि डोळ्यांवर येत होते. त्याच्या हातांत छेनीसारखं कांहीतरी होतं आणि विजेसारखं चकाकत हातं. त्याचे स्नायू पुष्ट व कणखर होते, एखाद्या कारागिरासारखे!

अगस्त्य मुनींनी त्याच्या हातांतली वस्तू जास्त लक्ष देऊन पाहिली तर हत्तीच्या दांताचा टोंकाचा तुकडा त्याने मुठींत घट्ट धरला असल्याचे कळले. मुनी आश्चर्यचकित झाले.

तो तरुण शिल्पकार अगस्त्य मुनींच्या जवळ येऊन म्हणाला-"काय हो मुनिवर्य, या महाशिळेसमोर कांही तरी मंत्र म्हणत बसला आहां वाटतं! कांही काम मिळेल म्हणून मी या बाजूला आलो आहे!"

"चिरंजीव बाळा! ह्या महाशिळेला गणनायकाचे रूप देऊन गणेशाची मूर्त करता आली तर करवून घेऊन तिचे दर्शन घ्यावे, या हेतूने कित्येक दिवसांपासून वाट पहात बसलो आहे." असे म्हणत अगस्त्य मुनींनी त्यांच्याजवळचे गणपतीचे रेखाटलेले चित्र दाखवून विचारले - "बरं पण तू कोण हे नाही सांगितलेस? तू काय काम करतोस?"

"मी जी कामं करतो त्यांतलं सर्वांत पहिलं काम म्हणजे मी खूप खातो. नंतर दगड कोरण्याचे काम. मला बाल शिल्पाचार्य म्हणून हाक मारतात". तो छोटा शिल्पकार म्हणाला.

त्याचे ते बोबडे बोल ऐकून अगस्त्य मुनींना हंसू आले. त्याच्याकडे संदिग्ध दृष्टीने पहात ते म्हणाले-"या महाशिळेला रूप देऊ शकणाऱ्या एका महाशिल्पकाराची मी वाट पहात केव्हां पासून बसलो आहे. तू स्वतःला शिल्पकार म्हणतो आहेस, परंतु तू बालशिल्पकार आहेस. ही. शिळा म्हणजे एक महाशिळाच आहे, ही खूप उंच आहे. तू तर गिड्डा आहेस, मग तू हे एवढे मोठे काम कसा काय करशील, हीच एक शंका माझ्या मनात येते आहे!"

तो बालशिल्पी हंसू लागला. म्हणाला "मी बालशिल्पी असलो म्हणून माझ्या हातून थोर शिल्पकलेचे काम होणार नाही, असे समजू नका! नुसतं 'महा' म्हटल्याने 'मोठं' होतं असं समजूं नका. माझ्या छेनीला साध्य नाही, असे एकही शिल्प नाही". असं म्हणत त्याने आपली छेनी

दाखविली. ती हिऱ्यासारखी चकाकत होती.

अगस्त्य मुनी पहातच राहिले व त्या बाल शिल्पकाराने आपली छेनी त्या शिळेवर फेंकली. ती शिळेला लागताच विद्युत् प्रकाशापाठोपाठ वीज कडाडल्यासारखा आवाज झाला आणि त्या जागी शिळेला एक भोंक पडले.

"ती बेंबी आहे. मूर्त करायची म्हणजे त्यांत बेंबीच मुख्य असते, म्हणून लंबोदराची ती नाभी आहे! लंबोदरापाठोपाठ शिल्प सुरू होतं! असं तो बालशिल्पी म्हणत असतां त्या शिळेतून "लंबोदर लक्ष्मीकरा" या आवाजापाठोपाठ मायामालव गौड रागाचे स्वर अगस्त्य मुनींना ऐकूं येऊं लागले. "हा आहे काळवत्री दगड, वज्रासारखा टणक आहे, म्हणून खोदकाम करीत असताना विजेसारखी कांती व आवाज प्रगट होतात. म्हणून माझं खोदकाम पुरं होईपर्यंत जवळपास कोणी पशुपक्षी किंवा माणसाने राहतां कामा नये. मोठा कडकडाट होईल. शहरांत राहणारांनी तो ऐकून भयभीत होण्याचं कारण नाही. तेव्हां हे मुनिवर्य, तुम्ही दूर निघून जाणे बरोबर होईल. दूर जाऊन निश्चिंतपणे झोपा कसे! उजाडतांच माझं खोदकाम पुरं होईल!" बालशिल्पी म्हणाला.

अगस्त्य ऋषी आश्चर्यचकित झाले. परंतु त्याहून जास्त कांही करण्यासारखेही त्यांना सुचले नाही. त्यांचा मेंदू त्यावेळी बंद पडल्यासारखा झाला. कांही वेळ थांबून अगस्त्य त्या बालशिल्पकाराला रेखाचित्र देऊ लागले तेव्हां तो म्हणाला-"तुम्ही आत्ता तर थोड्या वेळापूर्वीच दाखविलेत, नाही का ? एकदां पाहिले की पुरे. पुन्हां पुन्हां पहात बसलो तर मोठा

शिल्पकार मी स्वतः कसा म्हणवूं शकेन? हे शिल्प म्हणजे मला खेळासारखे आहे. सर्व झाल्यानंतर चित्र काढले. त्याला येऊन पाहून जा म्हणावे. सांगू दे त्यालाच कीं शिल्प बरोबर आहे की नाही ते! हे चित्र काढवून घ्यायला तू काय दिलेस कोणास ठाऊक? तू मला काय देतोस ते मी पाहणार आहे!" शेवटचे वाक्य ऐकतांच अगस्त्य मुनींना कसंसंच वाटलं.

त्यांची पत्नी लोपामुद्रेच्या अंगाखांद्यावर जे कांही होते त्याशिवाय अगस्त्यांजवळ स्वतःचे असे कांहीही नव्हते. होते ते सर्व त्यांनी वांटून टाकले होते. त्या शिल्पकाराला कांहीतरी दिलं हे पाहिजेच. लोपामुद्रेला सांगून काय विचारायचे? असा मनांत विचार करीत अगस्त्य निघून गेल्यावर लोपामुद्रेच्या तोंडावर एक अत्यंत तेजस्वी कांती विलसू लागली. "काय झालं ग?" या अर्थी मुनी लोपामुद्रेकडे पाहू लागले.

लोपामुद्रा उचंबळून आलेल्या आनंदाने म्हणाली- "अगस्त्य महर्षींनी मला क्षमा करावी! ऋषिपत्नीने ऋषिपत्नीसारखेच रहावे, ही गोष्ट मला लहानपणापासूनच चांगली माहीत आहे. वस्त्रालंकार पाहिजेत म्हणून किंवा धनदौलत घेऊं नका असे मी कां म्हटले, त्याचे माझे मलाच आज आश्चर्य वाटत आहे. कोणते तरी महान कार्य पूर्ण व्हावे यासाठी अनिर्वचनीय अशी कोणती तरी शक्ती माझ्या तोंडी ते बोलून गेली असे वाटते आहे. मला कोणतेही दागदागिने नकोत. रेशमी जरीची वस्त्रे नकोत. धनदौलत नको. माझ्या डोक्यांत त्या वेळेपुरते शिरलेले अज्ञान आत्तां आत्तांच निघून गेले."

ती म्हणाली ते ऐकून अगस्त्य ऋषींना बरे वाटले.

"शिल्पकार मिळाला व काम पुरे होईल, असे वाटते आहे. उजाडण्याच्या सुमारास काम पुरे होईल असे तो म्हणतो आहे". अगस्त्य ऋषी म्हणाले.

"काय म्हणतां? उजाडता उजाडता त्या महाशिळेवरचे कोरीव काम संपेल म्हणतां? तो शिल्पकार मनुष्य आहे की देव?" लोपामुद्रेने चकित होऊन विचारले.

"माणूसच आणि लहान पोरगाच आहे. त्याला योग्य मजुरी कशी द्यायची, किती द्यायची, कांही सुचत नाही!" अगस्त्य म्हणाले.

"आणखी उद्यां भाद्रपद शुद्ध चतुर्थी नाही का? गणेश चतुर्थी ना? शिल्पकलेचा ध्यास घेऊन बसलात आणि तिथि मास सुद्धां विसरलात वाटतं!" लोपामुद्रेने विचारले.

"काय म्हणालीस? उद्या गणेशचतुर्थी म्हणतेस! गणेशाची मूर्ती तयार होणार! सर्व विचित्रच दिसतं आहे!" असं अगस्त्य मुनी आश्चर्याने म्हणूं लागले तेव्हां लोपामुद्रा म्हणाली "तो शिल्पकाराचा मुलगा नाही आणि मानवही नाही!".

पत्नी म्हणाली त्यांत सत्याचा कांही अंश असला पाहिजे असे अगस्त्यांना वाटले. बरीच रात्र लोटली होती. त्यांना झोप येत नव्हती. कुतूहल वाढतच होते. काय होणार हे कळत नसल्यामुळे अगस्त्य घराबाहेर पडलेच.

अगस्त्य महाशिळेजवळ पोचेपोचेतो त्यांना महाशिळेजवळ जे दृश्य दिसले, ते पाहून त्यांचे सर्वांग हादरले. जागच्या जागी ते जमिनीवर बेशुद्ध होऊन पडले. शेकडों छेनी आपल्या आपण कोरीव काम करीत होत्या. विविध रंगाची विद्युत कांती लकाकत प्रकाश पाडीत होती. 'खण खण' चा आवाज सतत चालू होता. सर्व छेनी हस्तिदंती होत्या आणि विजेसारख्या चकाकत होत्या. ते एक स्वप्न आहे की खरंच कांही घडत आहे, हे न कळल्यामुळे भ्रम झाल्यासारखं वाटून अगस्त्य अर्धवट बेशुद्धावस्थेत तसेच पडून होते.

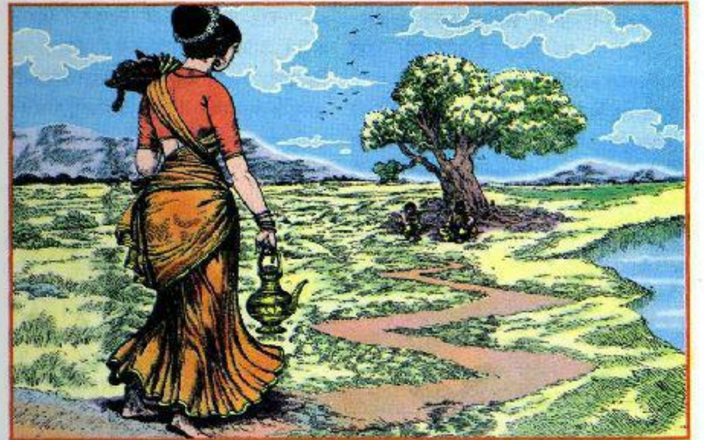
अर्धनिद्रावस्थेत पडून राहिलेल्या अगस्त्य ऋषींनी डोळे उघडून पाहिले तर तो शिल्पकार बालक त्यांना दिसला. पूर्वेकडे दिशा फांकू लागल्या होत्या.

"काय हो, महर्षी! येथे झोपेंत स्वप्ने पहात पडलां आहांत? तुम्ही योगविद्येत पारंगत आणि तुम्हांला ही स्वप्नें आणि झोप कशी काय? माझं काम संपलं! चित्रकाराला येऊन पाहून जा म्हणावं, चित्रांत जे रूप आहे तसेच आले आहे की नाही ते पहा म्हणावं!" असं बालक शिल्पकार म्हणत असतां तेथे ताटभर मोदक, पाणी, फुलं वगैरे घेऊन लोपामुद्रा आली.

अगस्त्य ऋषी थक्क होऊन स्फटिकासारखी चकाकणारी ती गणेश मूर्त पहात असतां बालक शिल्पकार त्यांना म्हणाला-बरं तर माझी मजुरी? मला काय द्यायचं असेल ते द्या तर!"

अगस्त्य मुनी अडखळत म्हणाले-"महा शिल्पी! तुला कितीही दिलं तरी पुरणार नाही. तरी चंद्राला सुताचे वस्त्रदान करतात तसं थोडं धन बाजूला काढून ठेवलं आहे, ते आणतो!".

बाल शिल्पकार म्हणाला-"बरं तर प्रथम, चित्र रेखाटलं त्याला काय दिलं हे सांगा पाहूं! दगडावर खोदकाम करणे म्हणजे थोडे त्रासाचे असले तरी मोठी कला नव्हे. शिल्पकलेला मूळ

म्हणजे चित्र रेखाटणें. चित्र काढणे हे फक्त मेधावी कलाकारालाच साध्य असते."

"अहो बालशिल्पाचार्य! चित्रकाराला निराळे कांही देण्याची गरजच पडली नाही. ते चित्र माझ्या पत्नीनेच काढले आहे!" असे म्हणत अगस्त्यांनी सूचनार्थ लोपामुद्रेकडे पाहिले. लोपामुद्रा कोणत्यातरी विचारांत त्यावेळी गर्क झालेली होती.

"हे काय म्हणतां मुनिवर्य! मी म्हणाल तर एका शहराच्या निर्मितीला लागणारे धन चित्रकाराला दिले असते. इतके उत्तम रेखाचित्र आहे हे! ते धन यांनाच मिळाले पाहिजे!" बालक शिल्पकार म्हणाला.

अगस्त्य लगेच चुकून म्हणाले-"खरं तर ते धन मी तिच्याचसाठी काढून बाजूला ठेवले आहे".

बालक शिल्पकार चकित होऊन म्हणाला- "म्हणजे! ते सर्व स्त्रीधनच आहे तर! तुम्ही सांगितलेत म्हणून बरे झाले. तुम्ही दिले व मी घेतले तर किती मोठा अन्याय होणार होता? त्यांतली मला कवडी देखील नको!" असे म्हणत लोपामुद्रेकडे पहात पुढे म्हणाला-"बाई! तुम्ही आपल्या हाताने मला एक मोदक द्या, मला तोच पुरे! खोदकाम केले त्यांतली माझी मजुरी ब्रह्मदेवाने केव्हांच लिहून ठेवली आहे."

ते ऐकतांच लोपामुद्रेने मोदकांचे ताटच शिल्पकाराच्या समोर ठेवले आणि बाल शिल्पकाराला साष्टांग नमस्कार घालून त्याचे पाय धरले आणि म्हणाली-"विघ्नेशा, तुझ्या अनुग्रहाने आम्ही मुक्त झालो!" ती असे म्हणत असतांच तो बाल शिल्पकार अंतर्धान पावला.

अगस्त्य मुनींना झालेला भ्रम व माया नाहींशी झाली. विघ्नेश्वराच्या कला कौशल्यासमोर प्रणाम करून ते म्हणाले-"विघ्नेश्वरा! मी स्वतःला किती योगबल सिद्धीवाला आणि तपस्वी म्हणून मानीत आलो. परंतु तुझ्यासमोर अबोध बालकच ठरलो. कोणी किती मोठा झाला तरी तुझी माया त्याला कळणे शक्यच नाही!" असे म्हणत ते नमस्कार करीत, थोबाडीत मारून घेत असतां त्या शिल्पातल्या सर्व देवता गाणे गात असल्या-सारख्या भासल्या, "वातापि गणपतिं भजे!" आणि त्या स्वरांबरोबर निरनिराळी वाद्येही वाजूं लागली.

अिमानदाराचे वचन

जेव्हां विरूप देशाचा राजा शतानंद राज्य करीत होता, तेव्हां त्याचा खजिनदार जयराज होता. तो आजारी पडला आणि अंथरुणाला खिळला. जेव्हां शतानंद त्याला भेटायला गेला तेव्हां त्याने सांगितलं, "महाराज, माझे आता जास्त दिवस राहिले नाहीत. आपण जर दुसरा चांगला खजिनदार नेमलात तर बरें होईल."

"तुमचे कुटुंब देशाची सेवा करण्यासाठी वाहिलेले आहे हे मला ठाऊक आहे. तुमच्यानंतर तुमच्या मुलावरच ही जबाबदारी सोंपवण्याचा मी निश्चय केला आहे." शतानंदने ठाम स्वरांत सांगितले.

त्यावर जयराज जरा काळजीने म्हणाला, "महाराज, माझा मुलगा प्रामाणिक आणि विश्वासू अवश्य आहे, पण राज्याचा खजिना सांभाळण्याची त्याची कुवत नाही. मला एक तसा योग्य तरुण माहीत आहे - समर्थ, सच्चा, विश्वासू आणि ईमानदार आहे तो! गोपालपुरमधें राहातो. त्याचं नांव आहे गोपी. खूप दिवसांपासून आपल्याशी त्याचा परिचय करून द्यावा असं माझ्या मनांत आहे. तो माझा दूरचा नातलग आहे. एक चांगला दिवस पाहून मी त्याला निरोप पाठवीन."

शतानंदने यावर कांहीच मत दिले नाही आणि तो परत गेला. पण एके दिवशी अकमास्त जयराजचे निधन झाले. त्याच्या मृत्यूमुळें राजा फारच दुःखी झाला. त्याने जयराजच्या कुटुंबियांकडे गोपीच्या बाबतीत माहिती विचारली, पण त्यांना त्याबद्दल फारशी माहिती नव्हती. तेव्हां राजाने आपले सेवक गोपालपुरला धाडले. त्यांनी येऊन सांगितले कीं गोपी नांवाचे त्या गांवात तीन तरुण होते. तिघेही हुशार व कामाला योग्य असे होते. ते तिघेही दिवंगत जयराजच्या दूरच्या नात्यांतलेच होते.

- कुलवंत राणा -

आता त्यांतला कोणता गोपी जयराजच्या मनांत होता ते कांही राजाला सांगता येईना. त्याने याविषयी आपल्या मंत्र्यांचा सल्ला घेतला. तेव्हां मंत्र्यानी सांगितलं, ''आपणच वेष पालटून गोपालपुरला जाऊं या आणि तिथें शोध घेऊं या.''

राजा व मंत्री वेषांतर करुन गोपालपुरला पोंचले, व त्यांनी तिन्ही गोपींच्याविषयी माहिती विचारली. जे कुणी त्या तिघांना ओळखत होते, त्यांनी तिघांच्याबद्दल सारखेच मत दिले. तेव्हां मंत्र्यांनी सांगितले, ''महाराज, अशा वेळेला आपल्या लोकांपेक्षां परके लोक जास्त मदत करुं शकतात. चलावं, आपण अपरिचित लोकांनाच माहिती विचारावी.''

त्यावेळीं त्यांना धर्मवीर नांवाचा एक म्हातारा वाटेंत दिसला. तो गरीब होताच, शिवाय जरा बावळट व वेंधळा वाटत होता. पोट भरण्यासाठी आणि दैनंदिन आयुष्य कंठण्यासाठीं इतरांच्या दयेवर अवलंबून होता. त्यामुळें गांवातल्या लोकांपैकी कोण दिलदार, उदार आहेत हे त्याला निश्चित माहिती होतं.

मंत्र्याने धर्मवीरला गांवातल्या इतर चारपांच लोकांबद्दल वायफळ माहिती विचारली आणि त्यानंतर म्हटले, ''पहा, आता तुझे चांगले दिवस आलेले दिसतात. या गांवात गोपी नांवाचे तिघे तरुण आहेत ना रे? तू त्या प्रत्येकाकडे जाऊन भाकित सांग कीं त्याला राजाच्या दरबारांत नोकरी मिळणार आहे. ते जे कांही तुला बक्षिस देतील, ते घेतलंस कीं तुला उद्याची चिंता उरणार नाही.''

धर्मवीरने शंका उपस्थित करीत विचारलं, ''आपण कोण आहात हे मला माहीत नाही. आपल्या सांगण्यावरुन मी असं भविष्य वर्तवलं आणि उद्यां त्यांना दरबारांत नोकरी मिळाली नाही, तर ते मला मारुन ते टाकतील कीं! म्हणून त्याच्याकडे जायची मला भिती वाटते''.

''राजाच्या दरबारांत त्यांना नोकरी अवश्य मिळेल, हे अगदी नक्की! तुला घाबरायचं कारण नाही, कारण तुझ्यासोबत आम्हीदेखील त्या तिघांकडे येऊं. भविष्य सांगितल्यानंतर तू बक्षीस माग, पण त्यांना सांग कीं भविष्य खरं ठरल्या-नंतरच तू ते बक्षीस घेशील. त्यापायी तुझे उरलेले आयुष्य अगदी आरामांत जाईल.''

धर्मवीर आता कबूल झाला. पहिल्या एका गोपीच्या घरी तिघेही बरोबरच गेले. मंत्र्याने त्या गोपीला सांगितलं, ''आम्ही शेजारच्या गांवातून आलो आहोत. या धर्मवीरने आम्हाला पाहिल्या-बरोबर आमच्याविषयी बरेच कांही सांगितले आणि ते सारे खरे होते. आमच्याबद्दल कांही भाकिते याने सांगितली आहेत. आता हा खराखुरा ज्योतिषी आहे कीं आपली योगायोगाची गोष्ट आहे, किंवा हा नाटक करतोय ते माहिती नाही. आता हा तुमच्याच गांवातला आहे तेव्हां तुम्ही याला चांगले ओळखत असाल, म्हणून आम्ही याला इथें घेऊन आलो. सांगा, ह्याच्याविषयीं तुमचे काय मत आहे?''

''अरे धर्मवीर, तू आणि ज्योतिषी! शेजारच्या गांवातल्या या लोकांना फसवून पैसे उकळण्यासाठी हा नवा धंदा, काय रे?'' गोपीने गंभीर स्वरांत विचारलं. धर्मवीरने निःसंकोचपणें सांगितलं, ''मी मुळीच कुणाला फसवत नाही आहे. इथें कांही दिवसापासून माणसें बघितली कीं मला त्यांच्याविषयीं भूत, भविष्य व वर्तमान काळा संबंधी माहिती आपोआप मिळते. म्हणून या विद्येचा मी फायदा करून घेतो आहे. याच्यात कसली आलीय फसवणूक?''

''असं आहे होय? तर मग माझ्याबद्दल सांग बघूं. तुला माझी सगळी माहिती आहेच, तेव्हां फक्त माझं भविष्य तेवढं सांग.'' गोपीने हंसत हंसत म्हटलं.

''ऐका तर मग! दोन दिवसानंतर तुम्हाला राजाच्या दरबारांत नोकरी मिळणार आहे. आता सांगा, तेव्हां तुम्ही मला काय द्याल?'' धर्मवीरने विचारलं.

''राजधानीला जायचंसुद्धां मला अजून कधी जमलं नाही, ते इथें बसल्याबसल्या दरबारांतली नोकरी काय मला शोधत येणार आहे कां? तू एकदम मोठेच भविष्य सांगितलेस. ठीक आहे, तू सांगितलेलं भविष्य जर खरं ठरलं तर मी तुला दहा हजार रुपये देईन.'' गोपीने हंसून उत्तर दिलं.

त्याचप्रमाणें दुसऱ्या गोपीने सांगितलं कीं जर त्याचं भविष्य खरं झालं तर तो धर्मवीरला तीन

मजली घर बक्षीस म्हणून देईल. परंतु तिसऱ्या गोपीने मात्र सांगितलं, "जर मला राजाच्या दरबारांत नोकरी मिळाली तर पहिल्या महिन्याच्या पगाराचा निम्मा हिस्सा मी तुला देईन."

त्याचे बोलणें ऐकल्यानंतर धर्मवीर आनंदाने वेडा झाला, आणि "हे गोपालस्वामी!" असं म्हणून धाडकन खाली बेशुद्ध पडला.

राजा, मंत्री व तिसऱ्या गोपीने धर्मवीरच्या चेहऱ्यावर पाणी शिंपडले. तो शुद्धीवर आल्यानंतर त्यांनी त्याला "काय झाले?" म्हणून विचारले.

उठून बसल्यानंतर धर्मवीरने राजा व मंत्री, यांना सांगितले, "महाराज, या तिन्ही गोपींना मी चांगलाच ओळखतो. मी कित्येकवेळां यांच्याकडे मदत मागितलेली आहे. मला यांचा खूप अनुभव आहे. पहिले दोघे गोपी चांगले आहेत पण अिमानदार नाहीत. विचार केल्याशिवाय शब्द देतात, आणि नंतर तो पाळत नाहीत. ज्या गोपीने मला दहा हजार रुपये द्यायचे कबूल केले आहे, तो मोठ्या मुष्किलीने एक रुपाया देईल. तीनमजली घर ज्याने बांधून द्यायची इच्छा सांगितली, तो मला एक वीट बक्षीस देईल आणि म्हणेल कीं 'हेच घर आहे असं समज.'

परंतु हा तिसरा गोपी मात्र अिमानदारीचे दुसरे नांव असेल, असा आहे. जे वचन देईल, ते पूर्ण निभावेल. राजाच्या दरबारांतल्या महिन्याभराच्या पगाराची रक्कम म्हणजे लहानसहान नव्हे. माझ्यासारख्याला ती भरपूर आहे. हे माझे भाग्य पाहून मी अतिशय खूष झालो आणि अत्यानंदामुळें माझी शुद्ध हरपली."

त्यावर मंत्र्याने गोपीला आणि धर्मवीरला आपली खरी ओळख सांगितली, व तो राजाला म्हणाला, "महाराज, जर आपण सरळ प्रश्न विचारला असता, तर धर्मवीरने आपल्याला हे सगळं सांगितलं नसतं. म्हणून मी ज्योतिष सांगण्याचं नाटक करायला लावलं. त्यामुळें आपल्याला ज्या गोपीचा शोध घ्यायचा होता तो अचूक लागला."

राजाने तिसऱ्या गोपीची नेमणूक खजिनदाराच्या जागेवर केली. धर्मवीरलाही योग्य ती मदत दिली. दुसऱ्या दोघा गोपींना दरबारांत त्यांच्या योग्यतेची नोकरी दिली.

विरूप देशांत या गोष्टीचा खूप गवगवा झाला. त्यावेळेपासून तिथले लोक प्रामाणिक व अिमानदार बनण्याचा प्रयत्न करूं लागले. आणि वचन देतानाही विचार केल्यावर शब्द देऊं लागले.

हडळीची कमाल

जेव्हां विष्णु व लक्ष्मी यांचे लग्न झाले, तेव्हां सर्वांनी त्यांचे खूपच कौतुक केले नि म्हटले, "खरोखर, किती अनुरूप जोडा आहे हा! यांचा संसार अगदी सुखासमाधानाचा होईल!"

पण नंतर जे घडले ते अगदी याच्या विरुद्ध होतं. दोघेही सारखे एकमेकांशी भांडत असत. विष्णुने सांगितलेलं लक्ष्मी ऐकत नसे. आणि जे लक्ष्मी सांगेल ते विष्णु मुळीच करीत नसे.

लक्ष्मीच्या चुलत भावाचे लग्न होते. तेव्हां लक्ष्मीने अत्यंत खवचट स्वरांत विष्णुला विचारले, "शेवटी तुम्ही माझे पती आहात. तुमच्याबरोबर जायची माझी अजिबात इच्छा नाही, पण माझा नाईलाज आहे. तुम्हाला बरोबर नेलं नाही तर माझं जगांत हंसं होईल."

"मी कुणा सोम्यागोम्याच्या लग्नाला कशाला जाऊं? मी काय भिकारी आहे कां काय?" विष्णुने नाराज होऊन म्हटले.

"हो कां? बरंच झालं. मी वांचले अगदी! मला वाटलं कीं तुम्ही आता माझ्याबरोबर येणार." आणि लक्ष्मी खुशींत येऊन लग्नाला जायला निघाली.

"थांब, नवरा आहे मी तुझा! तुझ्याबरोबर लग्नाला आलो नाही तर लोक काय म्हणतील मला? कांहीही झालं तरी मला तुझ्याबरोबर यायलाच हवं!" असं म्हणून विष्णुही तिच्या पाठोपाठ निघाला.

ते गांवाच्या वेशीबाहेर पडले तोपर्यंत सूर्य मावळला होता. वाटेंत एक लहानसं जंगल होतं, ते पार करुन त्यांना पलीकडे जायचं होतं. समोरुन एक शेजारच्या गांवातला एक इसम येत होता. या दोघांना पाहून तो म्हणाला, "अरे विष्णु, तू? मी तुमच्याच घरीं यायला निघालो होतो. तुझ्या बहिणीच्या घरीं तुझे वडील सध्यां राहात आहेत ना, ते अचानक आजारी पडले. वैद्यांनी परीक्षा करुन सांगितलंय कीं त्यांचा आजार गंभीर आहे आणि ते वांचणं कठीण आहे. ते तुझी फार आठवण काढताहेत. तू तिथें लौकर चल."

"ऐकलंस कां ग? बाबांची प्रकृति बिघडलीय.

- कामेश -

चल, इथूनच रामापुरला जाऊं." विष्णु म्हणाला.

"वय झालंय त्यांचं, जरा ताप आला तर त्यांत काय मोठंसं? मरतील फार तर! मी लग्नाला गेल्या-शिवाय राहायची नाही. सगळ्या नातेवाईकांना भेटीन. मस्त गप्पा मारीन, चांगल्या मेजवान्या झोडीन कीं! हे सारं सोडून तिथें सुतकी चेहरा करुन बसायला येऊं कीं काय? छे, शक्यच नाही." लक्ष्मीने उर्मटपणें म्हटले. त्यावर विष्णु अजीजीने म्हणाला, "तू घरांतली सून आहेत. माझं ऐक. इतकी कठोरपणें वागूं नकोस."

"तुम्ही, तुमची आई, तुमचे वडील - तुम्हीच सारेजण कठोर आहात. तुम्हाला जायचं तर तुम्हीच जा!"

दोघेही आवाज चढवून एकमेकांना दुरुत्तरें करुं लागली आणि भांडण अगदी विकोपाला गेले. ते ऐकून तिथें एक हडळ एकदम येऊन टपकली, नि त्यांना दरडावून म्हणाली, "थांबा, काय आचरट-पणा चाललाय हा? कशासाठी एवढे भांडता आहात?"

हडळीला बघून दोघेही एकदम गप्प झाले आणि डोळे फाडफाडून तिच्याकडे बघत राहिले.

हडळीने पुन्हां विचारले, "भांडण कशावरुन चाललंय? तुम्हा दोघांमधें कसला असंतोष खदखदतोय?"

"मी ह्यांची बायको आहे, पण म्हणून मी त्यांनी सांगितलेली प्रत्येक गोष्ट करायची कीं काय? ते म्हणतील तसं वागायचं, असं थोडंच आहे?" लक्ष्मीने विष्णुकडे बघत हडळीला विचारलं.

हडळ याला उत्तर देणार पण त्यापूर्वीच विष्णु म्हणाला, "बायकोचं म्हणणं ऐकून तसं वागणारा कांही महान, श्रेष्ठ ठरत नाही. त्याला बायल्याच म्हणतात, होय कीं नाही?" विष्णुने मोठ्या आवेशपूर्ण स्वरांत आपले म्हणणे मांडले.

हडळीला आता पेंच पडला. क्षणभर विचार करुन ती म्हणाली, "सांगा, तुम्हा दोघांच्यात जास्त हुशार कोण आहे?"

ती दोघेही आपणच हुशार आहोत असं सांगत पुन्हां तावातावाने भांडायला लागली.

"गप्प बसा आधी. मी तुमची दोघांची परीक्षा घेते आणि ठरवते कोण हुशार आहे ते! पण मग मात्र त्याचं सांगणं दुसऱ्याने ऐकलं पाहिजे. आहे तुम्हाला कबूल?"

दोघांनीही होकार देत माना डोलावल्या. हडळ लगेच झाडावर जाऊन बसली आणि हातांत दोन पिशव्या घेऊन तिने खाली उडी मारली. तिने त्या नवराबायकोला सांगितलं, "प्रत्येक पिशवींत पन्नास पन्नास सोन्याची नाणी आहेत. बरोबर तीस दिवसानंतर याच झाडाखाली तुम्ही याच वेळेला या. ही रक्कम जो वाढवून दाखवील तो जास्त हुशार ठरेल."

विष्णु व लक्ष्मीने मोठ्या अधीरपणाने त्या पिशव्या उचलल्या आणि ते म्हणाले, "तुमच्या परीक्षेसाठी आम्ही तयार आहोत." हडळ पुन्हां आपल्या झाडावर जाऊन बसली, लक्ष्मी लग्नाला गेली आणि विष्णु आजारी पित्याला भेटायला गेला.

ठीक तीस दिवसानंतर दोघेही त्याच वेळी त्याच झाडाजवळ आले. तेवढ्या काळांत काय घडलं, माहिती आहे? लक्ष्मी लग्नघरी गेली, तिथें तिची नाण्यांची पिशवी कुणीतरी चोरली. त्याचप्रमाणें वडिलांना भेटायला गेलेल्या विष्णुची थैली देखील कुणीतरी चोरुन नेली.

दोघेही घाबरुन गेले. आता पिशवी न घेता हडळीला भेटायला कसं जाता येईल? दोघांनी मिळून एक उपाय शोधला. त्या क्षणापासून दोघांनी रात्रंदिवस अपार कष्ट केले आणि पैसे कमावले. त्या पैशांनी त्यांनी त्या पिशव्या नाण्यांनी भरल्या आणि ते हडळीला तीस दिवसानंतर भेटले. दोघांनीही तिला खरी परिस्थिति सांगितली.

त्यांचा प्रामाणिकपणा पाहून हडळ खूष होऊन म्हणाली, "तुम्ही खरं काय घडलं ते सांगितलंत, म्हणून मला आनंद झाला आहे. या प्रश्नाचे उत्तर शोधण्यासाठी तुम्ही दोघांनी आपसांत चर्चा केलीत आणि एक योग्य निर्णय घेतलात. म्हणून तुमचे हरवलेले धन तुम्ही पुन्हां कमावलेत. पण तुमच्या पिशव्या कुणी चोरल्या ते तुम्हाला ठाऊक आहे कां?"

लक्ष्मी नाराजीने म्हणाली, "ठाऊक नाही, पण जर त्या चोराचं नांव कळलं तर गांवच्या पाटलाला सांगून मी नक्की त्याला तुरुंगाची हवा खायला पाठवीन!" त्यावर हडळ मोठ्याने हसली नि म्हणाली, "तुमच्या दोघांची अिमानदारी आणि एकमेकांवर किती प्रेम आहे ते पाहाण्यासाठी मीच ही परीक्षा घेतली. जरा थांब!" हडळ चटकन उडून झाडावर गेली आणि त्या पिशव्या घेऊन पुन्हां जमिनीवर उतरली. दोघांना त्या दोन पिशव्या देत ती म्हणाली, "यांत मी प्रथम घातलेली नाणीं आहेत. आता तुमची धनराशी दुप्पट झाली आहे. ही घ्या आणि चांगला व्यवसाय निवडून व्यापार करा अन् खूपखूप पैसे कमवा!" आणि उडून ती पुन्हां झाडावर जाऊन दिसेनाशी झाली.

प्रत्येक गोष्टीवर सतत भांडणारे विष्णु आणि लक्ष्मी आता इतके प्रेमळ झाले आहेत हे पाहून गांवकरी चकितच झाले. ही सारी त्या हडळीची कमाल आहे हे मात्र त्यांना मुळीच ठाऊक नव्हतं.

पुण्यकर्म

फार पूर्वी अक्षयपुरांत धर्मपाल नांवाचा एक नगरशेठ राहात होता. त्याच्या पत्नीचे नांव होते सुलक्षणा! त्यांना पांच मुलगे होते. त्याचा फार मोठा व्यापार होता. धर्मपाल व सुलक्षणा नेहमी तुळशी, पिंपळ आणि आवळ्याच्या झाडांची पूजा करीत असत.

रोज एखाद्या निर्धन माणसाला लहानसा सोन्याचा आंवळा दान दिल्यानंतरच ते दोघेजण अन्नग्रहण करीत.

जेव्हां त्यांच्या थोरल्या मुलाचे लग्न झाले त्यानंतर नव्या सुनेने आपल्या सासूबाईंना सांगून रोज सोन्याचा आंवळा दान देण्याचे थांबवावे, असे सुचवले, ''सासूबाई, जर आपण रोज असं सोनं देत बसलात तर आमच्यासाठीं काय शिल्लक राहील? आपण त्या ऐवजी चांदीचा आंवळा दिलात तर बरे होईल.''

त्या वृद्ध जोडप्याने नव्या पिढीकडून आलेल्या या सूचनेचे स्वागत केले आणि चांदीचा आंवळा रोज द्यायला सुरवात केली.

जेव्हां दुसरी सून घरांत आली तेव्हां तिने चांदीचा आंवळा देण्याबाबत नाराजी व्यक्त केली. ती म्हणाली, ''सासूबाई, अशी चांदी देत बसलो, तर घरांत काय शिल्लक राहील? त्याऐवजीं आपण तांब्याचा आंवळा द्यायला सुरवात करावी म्हणजे बरं!''

त्या वृद्ध पतीपत्नींनी वयोमानानुसार आपल्या भावनांवर नियंत्रण ठेवले आणि तांब्याचा आंवळा दान द्यायला सुरवात केली.

जेव्हां तिसरी सून घरांत आली तेव्हां तिला हे ही पसंत पडले नाही. तिने सुचवलं, ''आई, घरांतली परिस्थिती पाहिली तर तांब्यासारखा महाग धातू दररोज दान द्यायची जरुर नाही. त्याऐवजी आपण लोखंडाच्या आंवळ्याचे दान देत जा.''

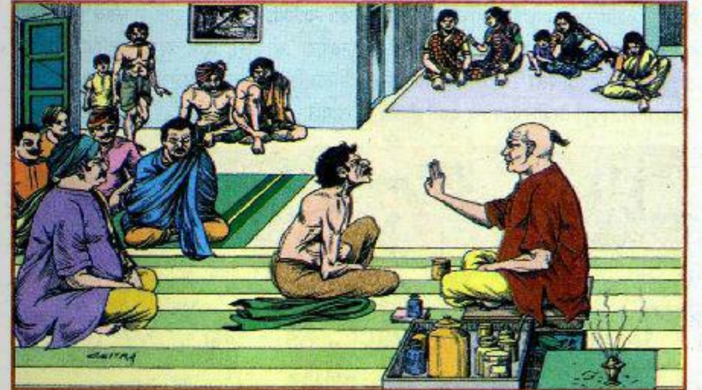
शेटजी नि शेटाणीबाई आपले मन मारुन गप्प बसले, आणि त्यांनी लोखंडाचा आंवळा द्यायला सुरवात केली. घरांत व्यापार व्यवसाय नीट चालत नव्हता. सगळे मुलगे आळशी आणि कामचोर होते. घरांतली लक्ष्मी हळूं हळूं नाहीशी होऊं लागली.

जेव्हां चौथी सून आली तेव्हां तिने लोखंडाच्या आंवळ्याचे दान करण्याबाबत कुरकुर केली. ती म्हणाली, ''सासूबाई जेवढा धातू आपण दान देता, तितका पैसा जर घरांतल्या व्यापारांत घातला तर घराचा फायदा होईल. तुम्ही तुमचा परलोक सुखाचा होण्यासाठी, आपल्या मुलांचा पृथ्वीवरचा लोक कां नष्ट करायचा? तुम्हाला जर दान द्यायचंच असेल तर रोज कणकेचा एक आंवळा बनवा आणि त्याचं दान करा म्हणजे झालं!''

त्या दोघां पतीपत्नींनी हेही आनंदाने स्वीकारलं. परंतु जेव्हां पांचवी सून घरांत आली, तेव्हां तिने यालाही विरोध केला. वृद्ध सासूसासऱ्यांना फारच वाईट वाटले आणि ती दोघे तीर्थ यात्रेला जाण्याचे निमित्त सांगून घरांतून निघाली.

वास्तविक त्यांचे मुलगे निष्क्रीय बनले होते. त्यांचे शिक्षणही बेताचेच होते आणि उद्योगधंदा करण्यांत त्यांना फारशी रुची कधीही नव्हती. घरांतला भरपूर पैसा बघून ते रिकामटेकडे झाले. कष्ट केल्याशिवाय अन्न खाणें म्हणजे चोरीचे अन्न असे मानले जाते. अशा प्रकारच्या उनाडटप्पू-पणामुळें त्यांची सदाचारी वृत्ती राहिली नाही, आणि घरांतली संपत्ती नाहीशी होऊं लागली.

तिकडे तीर्थयात्रेला गेलेले शेटजी व शेटाणी यांनी सरयू नदीच्या कांठावर एका घरांत राहायला सुरवात केली. तिथें जवळच असलेल्या आंवळ्याच्या अनेक वृक्षांपासून त्यांनी आयुर्वेदिक औषधें तयार करायला सुरवात केली. त्यांचा लौकरच

२५ वर्षांपूर्वी 'चांदोबा'त प्रसिद्ध झालेली गोष्ट

जम बसला आणि त्यांनी पूर्वीसारखा दानधर्म करायला सुरवात केली.

आपल्या कष्टाने मिळवलेल्या पैशामुळे आणि धार्मिक सद्वर्तनाच्या पुण्याईवर ते पुन्हां श्रीमंत झाले. त्यांनी एक मोठे मंदिर व घर बांधायचे ठरवले.

तोपर्यंत त्यांच्या आयतोबा व कामचुकार मुलांनी आणि सुनांनी कांहीही न करता उधळेपणाने व मूर्खपणाने उरलेली संपत्तीही घालवली. ते सर्व आता निष्कांचन झाले व पोट भरण्यासाठीं त्यांना मजुरी करण्याची वेळ आली. जेव्हां सरयू नदीच्या कांठावर प्रियांका नगरींत शेटजींचे मंदिराचे बांधकाम सुरुं झाले, तेव्हां त्यांची मुले तिथे कामाला लागली व सुनांना दगड फोडण्याचे काम मिळाले.

एके दिवशी सुलक्षणा शेटाणीची दासी चांदीचा आंवळा घेऊन शेटाणीच्याच सुनेला देऊं लागली. त्या चांदीच्या लहानशा आंवळ्याला पाहून ती सून रडायला लागली व म्हणाली, "माझ्या सासूबाई देखील अशाच दानी होत्या, त्यांच्या तळहातावर तीळ होता. आम्हा सर्वांच्या वाईट वर्तणुकीमुळें माझे सासूसासरे आम्हाला सोडून निघून गेले. ते आता कुठे असतील देव जाणे!"

दासीने ही बातमी घरांत जाऊन सुलक्षणाला सांगितली. सारी परिस्थिती तिच्या लक्षांत आली. तिने त्या पांची मजुरांना व त्यांच्या बायकांना आपल्या घरांत बोलावले. मुलांचे व्यवस्थित केंस कापून त्यांना आंघोळी करायला लावल्या आणि चांगले कपडे घालायला दिले. सुनांनाही न्हायला घातले, त्यांना जरीच्या साड्या, अलंकार, केंसांत घालायला फुलें देऊन त्यांना दासींनी सजवले.

त्यानंतर आईवडीलांची व परिवाराची भेट झाली. या वेळेला नव्या पिढीला चांगल्या वागणुकीचा असा कांही धडा मिळाला होता, कीं त्यांच्या वागण्यांत पूर्णपणें बदल झाला, व त्यांना आपली चूक सुधारण्याची संधी मिळाली. त्यानंतर ते सारेजण पुन्हां एकत्र राहूं लागले.

